

Kinderen in oorlogstijd

Ander werk van Steffie van den Oord bij Querido

Liefde in oorlogstijd (2004)

De gebroeders B. (roman, 2019)

Nieuwe eeuwelingen. Levensverhalen van honderdjarigen (2021)

De vrouwen van Hendrik de Jong (roman, 2023)

Steffie van den Oord

Kinderen in oorlogstijd

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV

2025

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van het Fonds
Bijzondere Journalistieke Projecten.
www.fondsbjp.nl

FONDS Bijzondere
JOURNALISTIEKE PROJECTEN

Copyright © 2025 Steffie van den Oord
Voor overname kunt u zich wenden tot Em. Querido's Uitgeverij BV,
Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Omslag Brigitte Slangen
Omslagbeeld Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad/Het Leven/
fotograaf onbekend
Foto auteur Rob Alving

ISBN 978 90 214 8857 8 / NUR 320
www.querido.nl
www.steffievandenoord.nl

Opgedragen aan Annemarie, Carla, Chaïm, Frits, Gusta,
Hanneke, Jan, Kiek, Micha, Mieke, Ria, Ronald, Roos, Zoni
en alle andere kinderen in oorlogstijd

En aan mijn moeder (1944-2014), tijdens evacuatie gebo-
ren in een Kerkwijkse kelder, een fruitkistje was haar wieg

Elke schaduw is tenslotte ook een kind van het licht
– Stefan Zweig

Inhoud

De wereldjas van Mickey – Micha Gelber (1935)	11
Ligusterheg – Gusta Olivier-Vonk (1929)	37
Nonja Blanda – Frits Siegel (1937)	64
Het portret – Carla K.S. (1935)	80
Kind van het licht – Ronald Waterman (1934)	103
Slagersdochter – Ria Roosendaal-Martens (1937)	126
Het hemelsblauwe jasje – Zoni Weisz (1937)	142
Nummer twee – Annemarie ten Brink (1931)	166
Oude vrouw van negen – Mieke van Creveld-Zeehandelaar (1936)	184
Dertien was ik, en ik deed ertoe – Jan Terlouw (1931)	213
Roosje in plaats van Rosa – Roos Derks-Bazuijnen (1932)	229
Zuidwaarts – Chaïm Alster (1936)	249
Vreemde man – Kiek Bierman-van der Does (1940)	262
Houdoe – Hanneke Gelderblom-Lankhout (1936)	276
Nawoord	297
Verantwoording	301
Dank!	303

De wereldjas van Mickey

Micha Gelber (1935)

“Toen ik als jongetje terugkwam in Nederland, waren er twee dingen die ik zeker wist. Het leven van een mens heeft geen waarde, het is zó weg. En: ik moet doorgaan met de toekomst. Alleen nog maar vooruitkijken, besloot ik. Negen was ik, bijna tien.

“Die Micha,” zeggen mensen, omdat ik niet kan huilen, “is ook een rare. Een harde.” Maar ik vertel mijn verhaal graag, en tot de dag dat ik het niet meer kan, op scholen.’ Micha Gelber lacht, met iets twinkelends. “Heb je Hitler ontmoet?” vraagt altijd wel een kind. “En Anne Frank?” Zij zat ook in Bergen-Belsen, maar daar waren 70.000 mensen, en Anne Frank, leg ik dan uit, was nog niet dé Anne Frank. “Wat is het ergste wat je hebt gezien?” vragen kinderen steevast. Kannibalisme. Ik heb gezien hoe een man een lever uit een lijk opeet, om aan de hongerdood te ontsnappen. Alles willen ze weten. Móéten ze weten. En ze zijn mijn redding.

Mijn geheugen start op 10 mei 1940. De tuinman, mijn ouders en mijn broer en ik staan in de tuin. Boven ons komen vliegtuigen over met de verkeerde markering: het Luftwaffe-kruis.

Met twee gezinnen die erop gegokt hebben dat Nederland neutraal zou blijven stappen we in het nog vrij nieuwe, donkergroene Renaultje van mijn vader. We vluchten naar Rotterdam – vader wil eigenlijk dóór, naar Engeland. Voorin naast vader zit oom Rops, zijn collega bij de kunstzijdefabriek in Ede, met een wieg met een baby'tje van drie weken op schoot, achterin zit ik met m'n broer en een soort ondergeschoven dochter van dat gezin Levison tussen de twee moeders in geperst. Niet te begrijpen, maar het past.

Onderweg, bij De Klomp, staat een boerderij in brand; we zien soldaten in uniformen van vóór de Eerste Wereldoorlog die koeien proberen te redden uit een vlammen-de stal. Af en toe worden we gecontroleerd, er is praktisch geen auto op de weg. Als we Rotterdam bereiken moet vader uitstappen; hij heeft een Duits accent. Dat is me nooit opgevallen, dat hoor ik niet. Ik weet niet anders dan dat hij zo spreekt. Waarom wil hij Rotterdam in? willen ze weten. Beklemmend; we staan stil met een lege bestuurdersstoel. Maar hij is Nederlander geworden, z'n papieren worden bestudeerd en eindelijk kunnen we door.

De waterweg is afgesloten, de haven geblokkeerd. We rijden naar de Graaf Florisstraat – wat moeder liever wil dan het land uit vluchten. Heerlijk! Naar oma, die overloopt van humor en gezelligheid, die pianospeelt. Daar logeren we.

Vader gaat de kelders niet mee in – dat moet af en toe in die dagen – verderop in de Huishoudschool. Iemand tilt me op, houdt me voor een hoog kelderraam: ik zie de vliegtuigen. Die met verschrikkelijke dreunen hun bommen laten vallen. Maar een paar honderd meter verderop. Het bombardement.

Met zijn Renault gaat vader helpen: mensen evacueren uit het brandende Coolsingelziekenhuis en waar hij maar nodig is. Tot ik met mijn tweeënhalf jaar oudere broer Dukie bij oma voor het raam sta. “Pap,” roept Dukie uit, “daar gaat je auto!” Zonder mijn vader, maar met Duitse officieren erin rijdt het Renaultje aan ons voorbij, een hele militaire colonne komt erachteraan. Nederland is inmiddels gecapituleerd. Zonder auto keren we terug naar Ede.

Uit verhalen weet ik dat ik vóór de oorlog een ondeugend jongetje met een briljetje was. Met m’n linkeroog ben ik praktisch blind, waardoor het rechter helemaal scheef-trok. Maar ik haalde capriolen uit, klom op een grote antieke kast en kwam met kast en al ten val – ik lag er helaas onder. Op een zionistische bijeenkomst verloor vader me uit het oog; ik moet een theepot aan m’n mond hebben gezet, heb nóg een litteken. Maar toen ik van ons balkon viel vingen jonge Palestinapioniers die toevallig in Ede op bezoek waren mij, Mickey, op.

Op mijn vijfde, halverwege ’41, moet ik worden geope-reerd, zodat ik niet meer scheel kijk. Op de mannenaf-deling van het Diaconessenziekenhuis in Arnhem lig ik – heel macaber – tussen Duitse soldaten die oogletsel heb-

ben opgelopen bij gevechten. Geen prettig gevoel, maar ik draag nog geen ster en er liggen meer jongetjes. Die vertellen mijn moeder nadat mijn oog is rechtgezet dat ik een nieuw kunstje heb geleerd: scheel kijken met het niet afgeplakte oog!

Ik mag een paar maanden later niet naar de kleuterschool. In Ede zijn geen Joodse scholen. M'n broer Dukie zit al in de tweede of de derde klas en moet van school af. Wij zitten thuis aan tafel, moeder leert me schrijven – maar mijn handschrift zal altijd onleesbaar blijven. Dukie en ik zwerven liever rond. We gaan naar het abattoir en de stad – het dorp – in. Mijn broer is al groot en mag brood bezorgen voor de bakker; ik ben nog te klein voor zo'n fiets met een mand erop, ik kan dat niet. Maar achter ons huis begint de hei. Met niet-Joodse kinderen uit de straat verzamelen we takken: fikkie stoken! Tot Dukie en ik voor de derde keer door de politie worden thuisgebracht: “Denk erom, u bent Joden. Let op uw kinderen!” Fikkie stoken is “regelrechte sabotage”. Voor het eerst in m'n leven pakt vader zijn pantoffel en krijg ik een pak slaag. We hebben het gezin in gevaar gebracht. M'n broer probeert zich los te rukken en krijgt de volle laag.

Als we één dag voor de negende verjaardag van mijn broer gele sterren moeten gaan dragen, kunnen we op bepaalde tijdstippen geen winkel meer in, en ook geen ijsje gaan kopen. “Brillenjood!” roept iemand me op straat na. Maar de meeste mensen zijn gewoon aardig. Als we langs de ijscoman lopen, komt hij toch met twee hoorntjes die we niet hoeven te betalen naar buiten.

Een paar dagen daarna staat er plotseling een auto met Duitse officieren voor de deur. Binnen vierentwintig uur moeten we ons huis verlaten; we gaan naar een pension, daarna naar een klein huisje. Met moeder moet ik plotseling naar een ander, heel groot huis, waar we niet naar buiten mogen, alleen 's avonds even stilletjes de tuin in. Niemand mag ons zien. Vader is met Dukie op een ander adres. Maar na een paar dagen duiken we weer op en kunnen we terug naar ons kleine huisje, want vader heeft papieren: een *Sperre*, omdat hij bij de Algemene Kunstzijde Unie werkt, als hoofdingenieur.

Een jaar later moeten we naar een nog kleinere woning. Maar vader is belangrijk, ze hebben hem nodig voor de fabriek. Dus is er verder "niets aan de hand". De oorlog zal nu wel snel voorbij zijn. We duiken niet onder. Dat hebben mijn oma en mijn ongetrouwde tante Rita wel gedaan, niet in Rotterdam maar in Ede; ze zijn verraden, zal ik later horen, doordat de vrouw van het eerste adres waar ze zitten ruzie krijgt – en een appeltje te schillen heeft – met de vrouw van het tweede adres. "Daar zitten Joodse onderduikers," zegt ze tegen de fanatieke dorpsagent Kipp, een SD'er. Mijn gezellige, lieve oma en mijn tante zal ik nooit meer terugzien.

Op een zomerdag, op het middaguur, verschijnt er een man – een gewone man, in burger – bij onze voordeur. Tegelijk staat er een bij de achterdeur. Allebei Nederlanders, rechercheurs. Vader is die ochtend niet zoals anders naar zijn werk gegaan. In de gang staan allerlei tassen en koffers

die m'n ouders hebben ingepakt. Van de verhuizing nog? We wonen er nog maar kort. Ik begrijp het niet, maar ik ga mee, draag ook wat spullen. We gaan te voet naar het station. Stappen op de trein, met die politiemannen in burger. We staan stil in Arnhem, daar stappen nog wat mensen in die vader kent: ook van de kunstzijdefabriek, ook Joden – uiteraard – die papieren hebben dat ze nodig zijn, nodig wáren voor de fabriek. Het is 30 juli 1943. De “Sperre”, zoals ze het noemen, is “gesprongen”.

Veel later zal ik pas van Dukie horen dat onze ouders gewaarschuwd zijn; dat kan de gereedstaande tassen in de gang verklaren. Maar voor onderduiken voelen ze na het verraad van oma en tante niets. En we staan op de Palestinalijst om uitgewisseld te worden met Duitsers in dat Britse mandaatgebied. Het zionisme dat mijn ouders ooit bij elkaar gebracht heeft, moet ons – als een soort ruilwaar – redden.

We zitten een hele tijd in de trein. Als we uitstappen zie ik zand. Geen gewone bestrating en geen huizen, maar lage gebouwen: houten barakken, aan twee kanten, als aan een dorpsweg. Wij gaan naar een barak met het nummer 68, naast een hoek waaromheen nog meer – extra – prikkeldraad zit: het strafkamp. We zijn in Westerbork. In een gezinsbarak met ijzeren stapelbedden. Eén kant voor de vrouwen, één kant voor de mannen en voor Dukie en mij. Tussen de bedden van driehoog staan banken met tafels, daar eten we met moeder. Slapen doen we aan vaders kant.

Elke maandagavond voel ik dat er paniek uitbreekt in

onze barak. Dan worden de namen voorgelezen: die mensen moeten op transport. Elke dinsdag vertrekt er een trein. Waarheen precies weet niemand. Maar niemand wil mee.

Wij hoeven niet weg, wij hebben een belangrijk document: het Palestinacertificaat. Ergens in een barak met nog veel meer vrouwen haalt moeder batterijen uit elkaar. Vader zet een zeepfabriekje op.

En eens in de week gaan wij kinderen achter de poort uit van het kamp. Daar is een grote zandvlakte, daar staan zandtreintjes met kiepkarren en daar spelen we. Onder toezicht en bewaking. En daar leer ik vriendjes kennen. Allemaal jongetjes, de meeste uit Amsterdam. Moshe, Bram, Daniël. En de week erop ga ik weer. Dan zijn die jongetjes, die vriendjes, weg en zijn er weer nieuwe jongetjes, die de week dáárna weg zijn. Iedere week andere jongetjes. Gemiddeld blijven ze niet langer dan een week, maar wij blijven bijna zes maanden.

En dan, in de winter, als we een briefje krijgen dat we moeten verhuizen naar een kamp in Duitsland, gaat vader praten met de kampcommandant, Gemmeker. Vader kent hem omdat hij als scheikundige en ingenieur dat fabriekje heeft gebouwd. Gemmeker loopt er weleens binnen, en ze spreken hetzelfde soort Duits, want vader kwam ooit uit Duisburg naar Nederland en Gemmeker komt uit Düsseldorf. Daarom, zal ik later horen, hebben ze dit gesprek:

“Hoelang kun je mij hier nog houden met mijn vrouw en kinderen?”

“Zo lang als ik wil,” zegt Gemmeker. “Máár,” zegt-ie,

“als er bevel komt uit Berlijn of Den Haag: ‘Alle gezinnen met kinderen doorsturen’, dan kan ik je niet langer houden.”

“En,” zegt m’n vader, “wat is dat dan voor kamp waar wij naartoe gaan? Dat Bergen-Belsen...”

“Nou,” zegt-ie, “dat is in het westen van Duitsland, ik ken dat kamp niet, het is nieuw. Maar waar de trein normáál naartoe gaat, kan ik je niet aanbevelen.”

Dan maar met onze zionistische vrienden mee naar dat nieuwe kamp, besluiten m’n ouders; we zullen worden uitgewisseld naar Palestina vanuit Bergen-Belsen. Want die andere bestemming, Auschwitz, wordt “niet aanbevelen”.

Toch heb ik daar al die mensen naartoe zien vertrekken. Sommigen zelfs vrijwillig, omdat ze bij hun bejaarde ouders of bij hun verloofde willen blijven. Gemmeker, zal ik later snappen, houdt het kamp met opzet rustig, geeft de mensen zo veel vertrouwen dat ze indutten; met een heus ziekenhuis, en een theater zelfs, al ben ik daar te klein voor. Hij heeft later altijd ontkend dat hij wist wat er gebeurde. Maar als je kampcommandant bent? Dan wéét je dat.

We vertrekken in een gewone personentrein. Geen veewagon, op banken zitten we. Heel wat mensen kennen we. Doktoren, juristen. Zionisten, net als wij. Op weg naar Palestina via Bergen-Belsen. Uit de pakketten die vader ontving van de kunstzijdefabriek hebben we eten meegenomen.

We komen aan bij een perron – BERGEN –, we stap-

pen uit. En dan begint het geschreeuw: “Juden raus! Schnell! Schnell! Schnell!” Herdershonden blaffen. Als ik de machinepistolen van die moffen – ss’ers – zie, ga ik nog dichter tegen mijn ouders aan staan. We moeten aantreden, ons in rijen opstellen en naar het kamp marcheren, kilometers verderop. Het is 11 januari 1944, ik ben acht en te bang om het koud te hebben.

Ik volg mijn ouders en mijn broer als een schaduw, als een hondje. Door grote poorten en dubbele rijen prikkeldraad. De appelplaats staat inmiddels vol met tassen, rugzakken en koffers in allerlei – vooral donkere – kleuren, in allerlei afmetingen: van al die mensen, volwassenen en kinderen, van iedereen uit onze trein.

We zijn met meer dan duizend mensen en we worden in barakken ingedeeld. Vader verdwijnt naar een mannenbarak. Wij, mijn moeder, broer en ik, komen terecht in het vrouwendeel van het sterrenkamp, het *Sternlager*. Barak 21. De vrouwen en kinderen die daar al zijn en ons aanstaren spreken een vreemde taal. Grieks, ze komen uit Saloniki, begrijpt mijn moeder, die ook Frans verstaat. En als ze met al die mensen uit onze trein die er nu bij komen een barakleidster zoeken die goed Frans spreekt, wordt mijn moeder aangewezen.

Ik glip naar buiten, dat doen meer kinderen, niemand let op mij. Ik loop, kijk rond en zo kom ik meteen die eerste dag al in het washok terecht. Daar zie ik voor het eerst in mijn leven... een lijk? Een gevangene in een streepjespak die er gezond uitziet maar die is doodgeschoten. Hij komt uit het andere deel van het kamp, begrijp of hoor ik,

en moet zich hier in een van de barakken hebben verstoppt.

Het Sternlager heet zo vanwege onze Jodensterren. Verderop in Bergen-Belsen, achter prikkeldraad, waar wij niet mogen komen, is het nog veel strenger: daar zitten Russen, krijgsgevangenen, en Joden in gestreepte pakken, kaalgeschoren, met een nummer op de arm. Wij hebben dat niet, wij dragen onze eigen kleren omdat we “uitruiljoden” zijn.

Ik krijg een kameraad met wie ik rondloop, Pimmetje de Vries. En vader eet mee in onze barak. Als hij maar vóór acht uur weggaat, dan moet het licht ook uit zijn, daar moet mijn moeder als barakleidster op letten. En ook of iedereen – de Grieken en de anderen, uit onze trein – z’n bed wel op tijd opmaakt; zij is de *Blockälteste*, en als het niet perfect is gaan de Duitsers schreeuwen. Iedereen moet op tijd naar het werk, de volwassenen dan. Op tijd mee naar de appelplaats. Het exercitieterrein waar iedereen, ook wij kinderen, geteld wordt.

Soms duurt dat tellen uren, dan ligt er nog ergens een baby op bed onder een deken te slapen en kloppen de getallen niet. Iemand slaat vier spijkers in een leeg garenklosje en ik krijg restjes wol; ik punnik achter de volwassenen die in rijen van drie staan, mijn groen-oranje kabel groeit en groeit. Achter dat blok van mensen hinkelen we ook of we doen tikkertje, we kunnen niet zo lang stilstaan en we hebben het koud, vervelen ons.

Als het eten komt, zorgt moeder dat iedereen evenveel krijgt. Achter hoge gamellen, in een wolk van damp, houdt ze een grote soeplepel in haar hand en wij staan met

z'n allen in de rij. Ook Dukie en ik, wij krijgen niks extra's. Want de mensen letten heel scherp op als ze een schep in hun bruine geëmailleerde bak krijgen: "Je moet veel dieper roeren!" Allemaal willen ze het onderste uit de gamellen hebben, want daar drijft nog weleens een stuk aardappel. Toch klagen ze niet vaak. Veel mensen in de barak komen uit de vriendenkring van mijn ouders. Aan de lange tafel voor in de barak eten vader en andere mannen mee, en daar hangt hoop: op een dag zullen we worden uitgewisseld.

In het begin is er nog genoeg, maar hoe voller het kamp raakt, hoe minder het wordt. En waarom eten we altijd iets wat onder de grond groeit? Wortelen, koolraap. We hebben honger, dus eten we het toch.

We krijgen misschien niks extra's, maar wat moeder wel doet als andere moeders na achten nog zitten te kletsen en te roddelen: ze gaat tegelijk met Dukie en mij naar bed, blijft zo dicht mogelijk bij ons. Ik voel haar warmte. Nog nooit heb ik haar zien huilen zoals ik andere moeders stiekem heb zien doen. Toch schrik ik 's nachts in het donker weleens op, dan heb ik van spanning in bed geplast.

Maar als ik met Pimmetje door het kamp rondtrek, durf ik alles. Als we een kapo tegenkomen, praten we soms zelfs met hem, een paar Duitse woorden kennen we wel. Twee kapo's heten Casimir, de grote en de kleine. De kleine is een jaar of negentien, komt uit de gevangenis, een echte crimineel. Daarom heeft hij dat hoofd dat indruk op ons maakt: bij een overval zijn z'n hersens ingeslagen, en na een operatie kreeg hij die metalen schedel waar niet één haar op groeit.

In het andere deel van Bergen-Belsen zijn de kapo's berucht, maar ons mogen ze niks doen, wij zijn beschermd – nou ja, gedeeltelijk. Wij zijn handelswaar. Al hebben we steeds vaker honger. Altijd maar honger.

Plotseling, als ik met Pimmetje én met een boterham in m'n hand rondloop, duikt m'n moeder op: "Hoe kom jij daaraan, Mickey Gelber?"

"Die heb ik van de kleine Casimir gekregen."

Ze gelooft me niet, en terecht, ik heb 'm gestolen uit ons kastje. En ik stuif weg!

Honger, daar kun je dood aan gaan. Sommigen worden gek, zo bang zijn ze, zoals een alleenstaande vrouw bij ons in de barak die paniekerig loopt te bedelen om brood. Ze slaapt maar een paar bedden bij ons vandaan. Het wordt steeds drukker in het kamp en de porties worden kleiner, maar moeder wisselt recepten uit met vrouwen uit Joegoslavië en met Françaises, vrouwen van Joodse krijgsgevangenen. Met potlood noteert ze die in haar "kookschrift". Voor later.

Ze is niet sterker dan anderen, maar in haar ogen brandt altijd een soort vuurtje.

Ik loop ook vaak achter vader aan. Hij moet zorgen dat de barakken schoon zijn, heeft een soort hok met bezems en emmers. En er moet een washok worden gebouwd tussen twee barakken. Hij is ingenieur, hij kan alles. Hij praat met een *Scharführer*. En ik sta ernaast. Blijkbaar geeft vader een antwoord dat hem niet bevalt, opeens slaat die *Scharführer* hem vol in het gezicht. Ik verroer me niet. Geef geen commentaar, voel aan dat ik dat niet moet doen.

Ik gedraag me zoals mijn ouders; ze zeggen nooit hoe. Ik doe ze gewoon na. Alles aanpakken. Doorgaan. Nooit bij de pakken neerzitten. Het gaat om het verweer, het innerlijke verweer. Wil ik door, of laat ik het gaan? Al kan ik het 's nachts in bed niet altijd ophouden.

Met m'n moeder sta ik in een plukje mensen bij de poort. Er komt een vrouwentransport binnen uit Hongarije. Zwaarbepakte vrouwen en kinderen die ook spullen meeslepen worden opgejaagd door een ss'er met de bijnaam Popeye – eerder was-ie van de Wehrmacht en stukken aardiger, met z'n pet achterstevoren. “Is dat nou nodig?” vraagt mijn moeder. “Laat ze rustig lopen.” En Popeye haalt uit. Ze krijgt een harde klap in het gezicht, en nog een. Daar sta ik dan. Ik ga niet huilen. Ik houd me op afstand, heel dichtbij. Ik voel mijn eigen wangen schrijnen. Niks laten merken.

Ik ben, zal ik later concluderen, volledig gedisciplineerd naar het gedrag van mijn ouders.

Als het kamp overstroomt met mensen uit Auschwitz, als de Russen oprukken, wordt het nog erger: het tellen, op appel staan duurt nog langer. Eén keer, als er sneeuw ligt en we allemaal de barak worden uit gejaagd, ga ik op m'n sokken achter moeder aan; uren en uren sta ik daar, de sneeuw kruipt in mijn sokken, bijt in mijn voeten. Het sneeuwt op de barakken, op ons, op Bergen-Belsen.

Meer dan eens fantaseer ik – om maar weg te zijn, in mijn hoofd – over vulkanen. Warmte waarin ik kan afdalen. En als we negen uur op appel moeten staan bedenk ik

iets, scherp zie ik het voor me: een wereldjas. Dat idee krijg ik van de kou, van de snijdende wind, in de kleren van mijn broer die versleten raken; hij loopt in iets waar een grotere jongen niet meer in past. Mijn wereldjas is goed voor alle temperaturen, 's zomers koel maar heel warm in de winter.

Nog meer mensen in één barak. Vader moet zorgen dat de bedden van tweehoog driéhoog worden, en nog past het niet, mensen slapen al buiten. De vrouw die panisch om brood bedelde sterft van de honger. Als ze haar koffer openmaken vinden ze drieëntwintig porties brood, opgespaard omdat ze zo bang was van de honger dood te gaan.

Ik was de eerste die tyfus kreeg, met hoge koorts; in de ziekenbarak zorgde een bevriende Joodse arts voor me, ik werd beter – en misschien sterk. Mensen raken ondervoed en worden ziek. Mijn moeder ligt op een onderbed, zwakjes. Haar assistente, moeder van een tweeling, ligt op het onderbed naast haar. Op de bovenbedden slapen mijn broer en ik in één bed en daarnaast die tweelingzusjes van twaalf. Op zeker moment is een van de tweelingzusjes dood, zomaar; ik ben degene die het mijn moeder vertelt. En ik doe het lachend, ik weet niet waarom ik het niet anders kan, en ren weer weg.

Haar vader is de Joodse arts die mij verzorgd heeft.

Steeds meer mensen sterven. Vriendjes en vriendinnetjes zelfs, of hun ouders.

De bewakers die met al die broodmagere nieuwe mensen uit Auschwitz meekwamen zijn nog strenger. Er is één bewaakster met vlechten bij. Ooit zal ik erachter komen

dat zij Irma Grese heet. Ik zie een *Häftling* uit een andere afdeling onder het prikkeldraad, door een greppel en over een pad naar de keuken glippen. Met een suikerbiet onder z'n jasje komt hij terug. Achter een hoek van een barak staat Irma Grese, ze heeft hem staan volgen. Als ze hem stopt: "Openmaken", valt die suikerbiet eruit. En schiet ze hem voor mijn ogen dood.

Een gevangene die ergens op betrapt is wordt naar onze afdeling gebracht, zie ik vanuit vaders bezemhok, en over een bankje gelegd. Vijftig stokslagen krijgt-ie. Achter het draad worden stervende mensen van hun kleren beroofd door anderen, die erom vechten om zichzelf tegen de kou te beschermen.

Alles zien we, mijn broer en ik en al die andere kinderen. We weten hoe de dood eruitziet. We zien de stapels door het prikkeldraad; dan komen er twee kerels met paard-en-wagen, daar gaan de lichamen op. Buiten het kamp liggen ook overal stapels – 13.000 nog niet begraven mensen.

Het kamp is berekend op hooguit 15.000, niet op 70.000 mensen.

Moeder is niet langer barakleidster. We zijn veranderd van barak en ze kan het niet meer opbrengen, ze ligt in bed. Uitgeput. En Dukie krijgt paratyfus.

Maar vader knapt weer op van vlektyfus met hoge koorts: 41 graden. Zodra je naar 39 zakt, gooien ze je uit de ziekenbarak, dat overleeft een volwassene niet – kinderen soms wel. Mijn vader ligt daar en dan komt de Duitse s-arts die de mensen er altijd uit gooit. Misschien is het wel

een veearts, heb ik horen zeggen, maar hij beoordeelt het, een nog jonge vent. Hij spreekt m'n vader aan – hoor ik later.

“Wie ist dein Name?”

“Gelber,” zegt vader.

“Ja,” zegt-ie, “dat staat op je bed. Wie ist dein Rufname?”

“Erich,” zegt-ie.

“Das ist auch mein Name.”

En alleen daarom heeft m'n vader nog drie weken in het ziekenhuis gelegen.

Ergens rond die tijd moet ik het kannibalisme – de man die een lever uit een lijk opeet – hebben gezien. De hoop dat we worden uitgewisseld naar Palestina – dat is één keer met een groep mensen gebeurd – is dan allang vervlogen.

Eén grote chaos is het. Een sterfgeval wordt iets gewoons.

Er is geen eten meer, alleen nog kleine suikerbieten, daar moeten we op leven, ziek en vel over been. Ik speel nog, slenter door alle ellende; Dukie al niet meer. Vader is weer sterk. Maar moeder... alleen in haar ogen nog.

Achteraf zal ik het nooit begrijpen: wat zijn ze met ons van plan als we nog op transport worden gezet naar het oosten, naar Theresienstadt? Terwijl de Russen naderen. Er zal nooit een dienst- of reisorder van ons transport worden gevonden. De kampcommandant wil van ons, voor hem “untouchables”, af. Bergen-Belsen zal op 15 april worden bevrijd, maar wij vertrekken op 11 april. We dwalen zeshonderd kilometer door delen van Duitsland, tussen

de fronten door. Dertien dagen en dertien nachten in een veewagon.

Bij een station dat gebombardeerd wordt door Engelsen of Amerikanen staan we stil en vluchten we de trein uit, we werpen ons op de helling naast het spoor. Ik word beschermd, iemand komt boven op me liggen tot het voorbij is. Mijn magere, zieke moeder. Ze is mijn schild. Vader heeft zich op Dukie gestort. Hoewel hij volgens moeder “een raar soort zenuwen” heeft.

Als de trein weer ergens wordt beschoten – want de geallieerden weten niet dat wij erin zitten –, rent iedereen met of zonder wit laken de trein uit naar buiten. Behalve mijn vader. “Of het gebeurt hier,” zegt hij, “of het gebeurt daar.” Zo’n “kouwe” is hij, volgens moeder. En ik roep: “Papa, als jij niet meekomt, wie moet dan de koffer dragen?” Waar we even later erg om moeten lachen.

Op een dag staan we midden in Berlijn. Ik zie de remise van de tram, die rijdt daar nog gewoon fonkelend in de zon, onder de blauwe lucht de stad in. Zo’n tram ken ik niet, in Ede reed er geen. Een Berlijnse kennis van vader wijst met zijn vinger naar beneden en zegt: “Dat is mijn huis.” Het is één dag voor de Slag om Berlijn. We dolen verder, weer een andere kant op. Mensen zijn ziek en sterven, ook onderweg.

Dan blijven we stilstaan. Ergens in het niets, we kunnen niet verder. Het is donker. Nacht. De treincommandant – de ss’er – roept mijn Duitssprekende vader. “We gaan weg”, een gejaagd soort afscheid is het, “we gaan vechten.” Als partizaan – maar dat gelooft niemand.

Wij blijven daar staan. Een trein met meer dan tweeduizend doodzieke, uitgehongerde mensen. Een paar grijze oude mannen – en één jongen, Schumacher – bewaken ons nog. We kunnen nergens naartoe.

En dan, bij het eerste licht, komt er een man op een paard aanrijden.

Iemand roept: “Een Rus...!”

Er komen meer mannen te paard.

We zijn vrij!

De dag breekt aan. En wij, mijn vader en moeder, Dukie en ik leven nog.

Er is één dorpje, verderop; de Russen verjagen de mensen van dat dorp – Tröbitz – uit hun huizen. Die moeten maar in de varkensstal of in de kelder gaan wonen. Wij krijgen dat dorp cadeau.

Wij – wie het nog kan – gaan de straten in van het rustige dorpje dat niks weet van de kampen, van wat daar allemaal gebeurd is. Ineens is alles anders, nu zijn wij de baas.

Met een ploeg van acht hongerige jongetjes ga ik op pad, we mogen plunderen van de Russen! In een groot huis zie ik in een hoek – als in een waas, een droom – een Keulse pot. Ik steek mijn vinger erin en proef suiker! We hollen een kip achterna en als iemand ’m te pakken heeft, onthoofd ik ’m met een geroofd zakmes, met een bolderwagen en een ouwe fiets gaan we boerderijen af en komen terug met tien konijnen. Verderop zien we een treinwagon die ook is blijven steken; we wrikken ’m open, een lading smeerkaas! We zoeken in schuren en kelders en op zolders; we vinden tabak, overal zijn dingen verstopt. In een lege

hal staat een baal ruwe katoen waarvan ik nog lang hemden zal dragen.

We zijn vrijgevochten, letterlijk, en we zijn voortdurend onderweg. Ook wel een beetje om ons te misdragen, daar hebben we zin in. De kinderlijke Duitse zoon van de vrouw bij wie we zijn ingetrokken – met z'n vieren op een kamer – mag niet mee op plundertocht, geen denken aan.

Er zijn nog steeds mensen doodziek: vlektyfus, van de kleeerluizen. Er sterven nog steeds mensen, sommigen bleven achter in de trein. De Russen sturen Jiddischsprekende artsen en verpleegsters.

Met m'n broer Dukie lig ik weer in een gewoon bed, op een zacht, ongelooflijk breed, normáál matras. Schone lakens. Op elke kamer liggen mensen. De vrouw en haar zoon zijn er door de Russen uit gegooid en slapen in de schuur.

Wij, jongetjes, ontdekken een verstopte Mercedes op blokken; daar kunnen we niks mee, achteloos vertellen we het thuis. Maar de Russen willen 'm hebben en gaan er direct op af.

Ik zie kinderen in het water en spring ook van een vlot het meertje in. Geen idee dat je moet kunnen zwemmen, bijna verdrink ik. “De oorlog heeft een heel gat in zijn opvoeding geslagen,” zegt iemand als ik weer op het droge lig uit te proesten.

Zeven, bijna acht weken blijven we, geweldige weken voor m'n broer en mij. We sterken aan. Onze afgedragen, te klein geworden kleren met de Jodensterren hebben we zodra het kon verbrand. “Streep eronder,” zei vader, “we

gaan morgen door met het nieuwe leven.” We dragen nieuwe kleren uit die Duitse huizen en van het Rode Kruis.

We praten niet meer over het kamp; dat wéten we, dat hebben we alle vier meegemaakt. Dat is voorbij. Geen onderwerp van gesprek. Dat we nog compleet zijn – net als maar een páár andere gezinnen – is uitzonderlijk; een haast onwaarschijnlijk geluk.

Maar voor moeder had het geen week langer moeten duren.

Een colonne Amerikaanse vrachtwagens pikt ons op. 16 juni 1945. Op de plek waar de geallieerde legers van Oost en West elkaar troffen staan reusachtige portretten: Stalin, Roosevelt en Churchill kijken me na. We zitten nog een week in een kazerne in Leipzig, maar mogen vrij reizen; ik stap in een tram zoals ik die zag in Berlijn. Met coupons gaan we naar restaurants die alleen open zijn voor geallieerden én voor ons, ex-gevangenen. We mogen zelfs naar de dierentuin, ik doe de geluiden van de apen na en Dukie lacht.

Met de Rode Kruistrein komen we aan in Valkenburg. Een kille ontvangst. Soldaten die aan Bergen-Belsen doen denken begeleiden ons vanaf het station; we moeten weer wachten, in quarantaine. Dáár neem ik het besluit alleen nog maar vooruit te kijken.

Iedereen is verbaasd ons te zien. In ons huis wonen andere mensen. Maar een collega van vader vangt ons op. Meteen de volgende dag gaat vader naar zijn werk; hij krijgt een ander huis, promotie.

Moeder is het zwakst en kan niet verwerken dat háár moeder, mijn Rotterdamse oma, en haar zus Rita zijn vermoord in Sobibór.

Ik heb nog nooit op school gezeten en kom bij jonge kinderen in de klas, kan me niet concentreren. Ga al gauw liever naar de bioscoop of hang wat rond. Vele jaren later, en na een tijd in Israël, lukt het me pas. Ik trouw, ga studeren in Amerika, hertrouw na een scheiding, werk voor een garenbedrijf. Verkas naar Moskou en na de Koude Oorlog naar Oekraïne, waar ik, toeval of niet, in de bontjassenhandel beland. Jassen zo warm als de wereldjas waarover ik op de appelplaats fantaseerde. Ik ben de westerse directeur van een bontfabriek, een joint venture: de kroon op mijn carrière. Ik leef zonder last te hebben van de oorlog, zonder trauma dóór.

Tot het incident met de drie bontjassen. Die hangen met tweehonderd andere jassen in een vrachtwagen bij de grens, maar ze staan niet op de vrachtbrief. Slordigheid, een stupide fout. Maar ik ben uiteindelijk verantwoordelijk; links, rechts en door het midden word ik ondervraagd, zeven uur lang. Als ik in de verhoorkamer van het spookachtig grauwe complex naar buiten kijk, zie ik gevangenen lopen en krijg ik het benauwd. Prikkel draad. Ze beschuldigen me van smokkel, wat ik ook zeg; een bizar verhoor, en er volgen er meer.

Als ze m'n paspoort dreigen in te nemen zodat ik niet meer kan uitreizen, krijg ik nachtmerries. Ik doe geen oog meer dicht, zit hele nachten in m'n stoel naar het Duitse

RTL te staren. Maar ik zie de beelden – levensecht! – van Bergen-Belsen. Ik zie een vermagerde, versleten man aan de andere kant van het draad: “Mickey! Mickey...!” roept hij. Alles beleef ik weer. De dreigingen, de ellende. De aanblik van de doden.

En dan explodeer ik. “Jullie zijn erger dan de Gestapo!” Als die aanklacht niet wordt ingetrokken, maak ik duidelijk, trekken we ons terug uit de joint venture.

Eindelijk wordt het dossier gesloten.

Maar de nachtmerries en driftaanvallen blijven. Op vakantie in Nederland zoek ik een psychiater op. “Onmiddellijk stoppen met werken,” zegt hij zodra hij mijn verhaal hoort. Ik ben bijna zestig en bouw het af. Maar pas als ik erover ga vertellen aan schoolkinderen in de leeftijd die ik had en wat ouder, verwerk ik de oorlog.

Die kinderen, die me zelfs vragen naar mijn gevoelens, met hun energie, hun onbevangingheid: “Haat je de Duitsers nu?”

“Inmiddels niet meer,” antwoord ik.

De beste oplossing, vond ik toen ik net terugkwam, was elke Duitse baby die geboren werd metéén te doden.

Ik regelde een uitwisseling van overlevenden van het verloren transport naar Tröbitz. Leerde een Duitse man kennen die destijds kind was, in dat dorpje van nog geen 450 inwoners, dat in shock moet zijn geweest toen onze trein vol zieke en ondervoede mensen verscheen. Van de tweeënhalfduizend die vanuit Bergen-Belsen vertrokken, stierven er onderweg en daar nog meer dan vijfhonderd mensen.

Huilen kan ik nog steeds niet. Niet toen mijn ouders overleden – die ons erdoorheen sleepten en ons twee keer het leven gaven. Niet toen mijn vrouw overleed, en zelfs niet toen mijn zoon stierf. Als het te dichtbij komt neem ik afstand.

Anders red je het niet.

Een mensenleven, wist ik als ruwgemaakte negenjarige al, is zó weg. Ik mis ze elke dag, en er is ook geen dag dat ik niet aan de oorlog denk. Maar ik huil alléén om dingen die ver van me af staan. Bij sentimentele programma's op tv. Mensen die elkaar begroeten op vliegvelden of mensen die afscheid nemen. Mensen die ik niet persoonlijk ken.'

Moeder met mij, Mickey, van twee maanden en Dukie van twee jaar oud

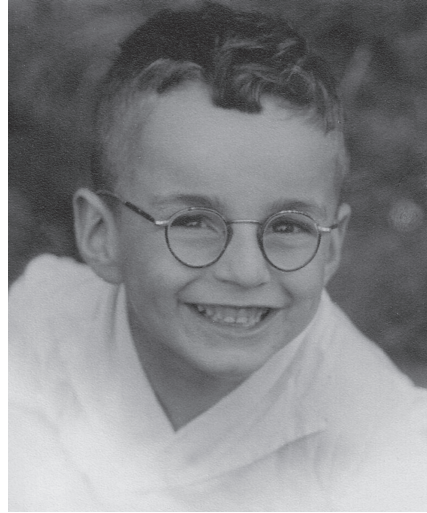
Met m'n eerste bril en nog scheel

Vader met zijn jongens in Ede, 1941

Dukie en ik met een teckel die bij ons
op bezoek is

In 1941

Gezinsfoto in Arnhem, na de oorlog

Ligusterheg

Gusta Olivier-Vonk (1929)

Een meisjesachtige gestalte met wit haar tot op haar schouders duwt monter een rollator voor zich uit waarop een kaarsrechte kater zit: ‘Hij rijdt graag mee. En ik moet een beetje leven om me heen hebben,’ zegt Gusta Olivier-Vonk terwijl ze soepel, als in een dans, door het appartementje bewegen. Sinds haar tiende is Gusta – 1 meter 48 – vrijwel niet meer gegroeid: ‘Aan het einde van de oorlog had ik nog dezelfde kleren als aan het begin...’ Ze was gespannen, bang, maar vooral zó ontzettend kwaad dat ze als kind in actie kwam. “Levensgevaarlijk! Zoiets doe je nooit meer, hè,” zei m’n moeder.’ Als ze op een van de oude houten stoelen met standvastige rechte ruggen aan de ronde tafel plaatsneemt, kijkt de kat – de elfde in haar lange leven – vilein en stopt met snorren; maar Gusta, in 1940 al niet van haar stuk te brengen, vertelt zonder onderbreking hoe ze tot haar daden kwam.

‘Voor mij begon het allemaal al op mijn vierde, in 1933, toen “oom Hans”, zoals we de Duitse vluchteling die op onze zolderkamer zat moesten noemen, zijn overhemd

oplichtte; met grote ogen keek ik naar de littekens van uitgedrukte sigaretten. Hij had de namen van zijn politieke vrienden niet willen verklappen en wist te ontsnappen uit een van de eerste concentratiekampen, net over de grens in Duitsland. Later kwam er een nogal vreemd jongetje van mijn leeftijd in huis dat zich altijd achter zijn moeder met haar blonde, kroezige krulletjes verschuilde, zijn duim in zijn mond. “Waarom zegt hij nooit iets?” wilde ik per se weten. Zo kreeg ik te horen dat hij samen met zijn moeder in een Duitse gevangenis had moeten toekijken hoe de nazibeulen zijn vader martelden; ook die vader bleef zwijgen, net als zijn blonde vrouw, en nadat hij was doodgeslagen, kwamen ze – op de vlucht voor de nazi’s – naar Nederland en op de een of andere manier bij ons in huis terecht. Als klein kind begreep ik dus al dat er een verschil was tussen Duitsers zoals die vluchtelingen en de nazi’s. Rond die tijd was mijn moeder in verwachting en mijn zusje werd zelfs vernoemd naar die Duitse “tante” Erna.

Ik heb altijd geluisterd als kind. Ik wilde alles weten, en misschien kun je als je zo jong en nieuwsgierig bent net zo goed Duits als Nederlands verstaan. Zodra ik kon lezen, verslond ik niet alleen kinderboeken, maar alles wat ik te pakken kon krijgen. Eerst de strip *Bulletje en Bonestaak* in onze krant, *Het Volk*, en daarna de berichten in die krant én in het blad van de SDAP: *Vrijheid, Arbeid, Brood!* Ik was, ontdekte ik eigenlijk later pas, beter op de hoogte dan de meeste volwassenen. Die hadden geen idee wat er in Hitler-Duitsland gebeurde.

Toen prinses Juliana zich verloofde met Bernhard, ston-

den we in het gymnastieklokaal om de juf heen, die ons achter de piano een moeilijk, nieuw liedje leerde: “Ben ik een prins van Lippe-Biesterfeld...” Het had een leuke melodie; thuis liet ik het enthousiast horen. Maar vader, een nogal opvliegende, rasechte SDAP’er, sprong uit zijn vel: “Wát!? Je moet voor die smerige ss’er zingen? Daar doe je niet aan mee, hoor!” Die Lippe-Biesterfeld was van dezelfde club als de “beulen” van oom Hans en de man van tante Erna, legde hij uit. En de dag erop zei ik: “Ik mag niet zingen voor die ss’er.” Onze juffrouw spuwde vuur: “Hoe dúrf je?” Die lange, magere juf – een echte ouwe tang – in haar donkere jurk en met een knoedeltje in haar nek stampvoette met haar rijglaarsjes, en voor straf moest ik op een bankje achter in het gymnastieklokaal zitten. Ik was er eigenlijk nog trots op ook dat ik daar zat. Met veel bombardie werd het later openbaar gemaakt, maar ik wist op m’n zevende al dat prins Bernhard ss’er was geweest.

En ik wist wat er met de Joden gebeurde, want we lazen over de Kristallnacht. Sinds we met onze ouders meeliepen in de 1 mei-optocht wist ik al dat het anders moest. Ik las *Er is maar één land: de aarde. Er is maar één volk: de mensheid!* op het spandoek waaronder we liepen. Prachtig! Dat was tegen het racisme van die nazi’s. Sindsdien is dat mijn ideaal.

Moeder kwam uit een SDAP-nest. Vader was voorheen christelijk geweest, maar nog vuriger dan moeder – en gek op haar, vaak bracht-ie bloemen voor haar mee, en deed een van m’n broertjes iets waarvan ze last had, dan gaf-ie hem een pak op z’n donder.

Door alles wat ik oppikte via mijn ouders had ik ook wel

nachtmerries als kind. Over nazi's en hun "beulen", waarbij ik me geen mensen kon voorstellen, maar meer een soort griezels. Dan kroop ik bij moeder in bed, m'n bange hoofd tegen haar reusachtige, zachte boezem aan. Dat vader, ook klein van stuk en met een brilletje, haar verafgoedde begreep ik wel.'

Over Gusta's brede gezicht, dat even gericht blijft op het tafelkleed, bleek als het laken waaronder ze destijds wakker lag, flitst een lach. 'Alles volgde ik en probeerde ik te begrijpen, alleen met afkortingen had ik moeite. Op een winkelruit las ik ooit "Gebr. De Groot"; dat gekke "gebr." betekent "gebroeders", legde moeder uit. Met ontzetting zag ik naast een imposante worst in de slagerswinkel staan: "Gebr. Gehakt". Hadden ze die broers in stukjes gehakt en er worst van gemaakt? Tot mijn opluchting bleek dat het ook "gebraden" kon betekenen.

Als een oom van moeder's zondags kwam eten, hoorde ik hele verhalen over de internationale situatie, en ik was en bleef een kind, maar ik kreeg wel in de gaten dat het gevaar steeds dichterbij kwam. Eerst Oostenrijk, daarna Tsjechoslowakije. Engeland en Frankrijk hadden "de vrede gered", en mijn vader geloofde niet meer in een god, maar riep hem wel voortdurend aan: "Godverdomme, de vrede geréd? Ze hebben Tsjechoslowakije zo aan de nazi's uitgeleverd!" En toen ik op mijn fiets onderuitging op het grind, mijn knieën openhaalde en binnen languit met m'n benen op twee leunstoelen ging zitten, werd ik verzorgd door mijn moeder terwijl ze, met tranen in haar ogen, naar de radio bleef luisteren waarop iets onverstaanbaars klonk:

“Dat was Chamberlain.” Als voormalig onderwijzeres verstond ze Engels. “De Duitsers zijn Polen binnengevallen. En nu heeft Engeland de oorlog aan Duitsland verklaard.”

Vlak daarna werd het Nederlandse leger gemobiliseerd. Een oom werd opgeroepen, en wij moesten ons lokaal afstaan en kregen met twee klassen tegelijk – met een gordijn ertussen – les in het gymnastieklokaal.

In mei 1940 wonen we inmiddels bijna een jaar in Zwanenburg. Vader kan met de fiets naar het kantoor van Maggi in Amsterdam, waar hij van loopjongen en etaleur is opgeklommen tot boekhouder. We wonen “lekker buiten”. Vlak bij Schiphol. En die nacht, de 10de, word ik plotseling wakker van een geluid dat me slaperig doet denken: wat raar, zijn er nu al buurvrouwen aan het mattenkloppen? Maar het klinkt veel luider dan dat. Ik sta op, kijk uit het raam van mijn slaapkamertje en zie allemaal mensen in hun nachthemden en ochtendjassen op straat staan, buurvrouwen met papillotjes in het haar, druk pratend en wijzend naar boven, in de richting van Schiphol. En dan zien we iets ongekends, iets wat we nog nooit hebben gezien: brandende vliegtuigen die naar beneden komen storten. Met mensen erin! Of het Nederlanders zijn of Duitsers valt niet te onderscheiden.

Ik glip naar buiten. In het eerste licht zie ik vliegtuigen die op elkaar schieten, die naar beneden tuimelen; soms springt er iemand uit aan een parachute. Het mattenkloppen blijkt afweergeschut te zijn. De buurman krijgt van schrik, zo wordt gezegd, een hartaanval en overlijdt.

Het weer wordt die vrijdag prachtig, maar mijn vader

steekt toch de haard aan; hij verbrandt de volledige administratie van de SDAP-afdeling Halfweg-Zwanenburg waarvan hij penningmeester is. En wij gaan tijdens die vijf oorlogsdagen niet naar school. Als oudste lees ik m'n broertjes en zusje maar wat voor. Op 12 mei, Moederdag, geven we moeder een fles eau de cologne die we bij elkaar hebben gespaard en ik draag een gedichtje voor, maar mijn ouders zitten aan de radio gekluisterd. Allemaal nare berichten. Feestelijk wordt het niet. En ten slotte horen we over het bombardement op Rotterdam, en dat generaal Winkelman de strijd heeft opgegeven.

Een paar dagen later marcheert voor het eerst een groep Duitse soldaten door onze straat. Later zal blijken dat ze van de Luftwaffe zijn en luchtafweergeschut hebben opgesteld vlak bij ons, achter het kerkhof waar het dorp eindigt. Ze hebben zware zwarte laarzen aan met ijzeren noppen eronder die ik op de straatstenen hoor klinken. Heel anders dan de Nederlandse soldaten, zoals mijn gemobiliseerde oom, die gewone hoge schoenen droeg met windsels om zijn kuiten. De dertig, veertig Duitse soldaten die in rijen dichterbij komen zingen een of ander marslied, en ik denk: dat zijn dus die nazi's, die beulen van oom Hans en de man van tante Erna. En ik word kwáád; ik steek de straat over, stop halverwege, spuug vlak voor hun voeten op de grond. En met m'n neus in de lucht loop ik verder, zonder om te kijken. Maar plots krijg ik een gemene draai om m'n oren van een van die Duitsers.

“Waarom dééd je dat?” vragen de kinderen uit de buurt met wie ik altijd speel. “Ze hebben je toch niks misdaan?”

“Nee,” zeg ik met een nog tintelend oor, “mij niet.”

Dan vertel ik ze de verhalen van die vluchtelingen; daar hebben ze nog nooit van gehoord en ik ben echt verbaasd.

Nadat ik het thuis heb verteld, waarschuwt moeder me om zoiets nooit meer te doen: “Als ze aan iemand vragen waar je woont, kunnen ze papa en mij oppakken. En wat moeten jullie dan alleen?”

Misschien was het ook wel dom, maar zoiets doe je als kind, hoewel ik juist ontzettend bang was. Ik móést het gewoon doen. Gelukkig was het op een van de eerste dagen van de bezetting, anders was het waarschijnlijk niet zonder gevolgen gebleven.

Ik ga weer naar school; het Nederlandse leger is vertrokken en wij krijgen ons klaslokaal terug. En na de zomer ga ik naar de zesde klas. Alles lijkt weer gewoon te worden.

Omdat we vlak bij het luchtafweergeschut bij het kerkhof wonen en er luchtgevechten zijn boven ons dorp, kunnen m'n broertjes niet meer onder het dunne dak op zolder slapen; één scherf van de ontploffende granaten die op de vliegtuigen worden afgeschoten valt door ons zolderraam. De voordeur is ook al beschadigd. Ik deel nu een kamer met m'n broertjes.

Gedurende de oorlogsjaren zou ik nog meermaals bommen horen vallen. Eentje giert 's nachts boven ons huis, ik trek de deken over m'n hoofd om toch een beetje beschermd te worden tegen scherven. Slechts een paar huizen verderop komt hij in een tuin terecht. Als er straaljagers overkomen met een geluid dat er sterk op lijkt lopen

de rillingen me, zelfs op hoge leeftijd, nog altijd over het lijf.

Het hoofd van de school knijpt mij en andere kinderen steeds in de neus. Een nare man. Nog nooit is er iemand van onze dorpschool naar de hbs gegaan, maar hij heeft ambitie, wil wethouder van Onderwijs worden, en hij gaat de dochter van een NSB'er daarvoor klaarstomen, samen met het kind dat de hoogste rapportcijfers heeft: dat blijkt ik te zijn. In zijn mistroostige huis met donkere meubels oefenen we met examenopgaven. En we slagen voor het toelatingsexamen, maar blijven al in de eerste zitten, omdat we lang niet zoveel hebben geleerd als die stadskinderen uit Haarlem.

Ik heb er wel voor gezorgd dat ik niet met dat NSB-kind, dat ik beu begin te worden, op de meisjes-hbs kom. Om van haar af te zijn ga ik naar de gewone hbs. Op mijn eerste schooldag, een woensdag die ik nooit vergeet, heb ik ál mijn schoolboeken bij me; vader dacht dat dat nodig zou zijn. Omdat ze niet in mijn leren schooltas passen, zeul ik, de kleinste van de hele school, een reusachtige oude etaleurstas van hem mee. “Hé tas!” hoor ik roepen. “Waar ga je met dat kind naartoe?” Het schoolplein lacht; ik kan wel door de grond zakken.

Maar twee aardige meisjes die bij me in de klas zitten helpen me na school met dat zware ding naar de tram, en de dagen erop heb ik een gewone tas mee, maar ik ga toch weer samen met die twee, Koko en Boya. Die zaterdagochtend hebben we ook nog een halve dag les; tot mijn schrik

loopt Koko dan in het uniform van de Jeugdstorm en Boya, die een Duitse moeder blijkt te hebben, zelfs in het uniform van de Bund Deutscher Mädel. Jezus, denk ik, ik heb toch niks antinazistisch gezegd? Ik kan niet meer met ze omgaan, veel te gevaarlijk. “Ik moet nog een paar boodschappen doen, gaan jullie maar zonder mij.” Voortaan stap ik een halte eerder op. Zelfs de aardigste meisjes, weet ik nu, zouden je kunnen verraden.

Waarschijnlijk denken ze dat ik verlegen ben. Ik spreek zelfs zachtjes. Maar dat komt ook doordat ik zo klein ben dat ik niet eens bij de voetenplank van mijn hbs-bankje kan. Mijn benen bungelen maar wat; als m'n voeten te erg gaan tintelen en de leraar niet kijkt, steek ik ze gauw languit in mijn kastje.

Onze hbs had een Joodse directeur die al voordat ik op school kwam was ontslagen. Daarna werd de wiskundeleraar directeur. Een vriendelijke man die we gewoon Pietje mogen noemen. Maar hij wordt opzijgezet, wat ik ontzettend gemeen vind, voor een NSB'er, de biologie-leraar én Jeugdstormleider Van Schaik, een rotvent. De dag voordat hij zijn toespraak zal gaan houden, schrijf ik met een verdraaid handschrift op een paar briefjes: *Morgen niet naar school gaan*, en geef ze aan vriendinnen die ik vertrouw. “Geef het door, niet zeggen van wie je het hebt...” Maar met verschrikte ogen verfrommelt de eerste het meteen, de volgende verscheurt het. Niemand durft mee te doen of het briefje door te geven. Dus zeg ik maar gauw dat ik het van een jongen uit een hogere klas heb, en ga ik de volgende dag ook maar naar school. Wat moet

ik anders? Ik ga niet in m'n eentje staken.

In de imposante hal waar Van Schaik – een lange maar alledaagse man – zijn toespraak houdt, sta ik als kleinste in het midden van de voorste rij en ik maak me weer zó kwaad; van pure opwindning val ik blijkbaar flauw, want ik kom weer bij in het bescheiden kamertje van de conciërge, meneer Braaksma, die me een glas water geeft: “Dat heb je goed gedaan, meid.” Hij heeft me weggedragen en denkt dat ik de toespraak opzettelijk in het honderd heb laten lopen. En dan weet ik: hij is in ieder geval te vertrouwen.

Later moeten we onder dwang van de nieuwe directeur naar een Duitse propagandafilm in de Luxor-bioscoop. De achterpoort zit dicht, niemand ontkomt. Maar die film over een jongetje met een monsterlijk geschminkte Joodse vader die hem de Internationale probeert te leren, heeft op mij het tegenovergestelde effect. “Wees voorzichtig, zeg níks,” fluistert onze conciërge Braaksma na afloop. Hij ziet hoeveel moeite ik heb om m'n mond te houden. En thuis vraag ik moeder, die bij De Stem des Volks heeft gezongen, me de Internationale te leren. Dat doet ze pas als ik plechtig beloof het nooit buitenshuis te zingen; niet zolang we bezet zijn door de Duitsers.

Dat ik dingen geheim kan houden weet ze inmiddels. Tijdens de Februaristaking in '41, toen vader plotseling overdag thuiskwam, zat ik nog op de lagere school. “Wat is er?” vroeg ik. “Ben je ziek of zo?”

“Nee!” zegt-ie. “In Amsterdam is een geweldige staking aan de gang, duizenden mensen zijn op de been...”

Ik hang aan zijn lippen als hij vertelt over de fabrieks-

arbeiders die naar het kantoor van Maggi kwamen met de oproep tegen de Jodenvervolgingen te gaan staken; als enige kwam hij op dat kantoor achter zijn bureau vandaan en ging mee in een stoet die steeds groter werd, met mensen uit een wasserij, uit de Numans Blickfabriek, de Patria-koekjesfabriek, de Boldoot. Met een pamfletje – *Staakt! Staakt! Staakt!* – werd iedereen opgeroepen om mee te doen; zoiets moet ik, een hele poos daarna, voor ogen hebben gehad bij m'n mislukte staking tegen de schooldirecteur.

In vaders aktetas die schuin tegen het bureau aan staat zie ik, nog later in de oorlog, een illegaal krantje zitten, dat hij van dezelfde mensen heeft van wie hij het stakingspamflet had gekregen. Ik begrijp lang niet alles, het is geschreven in hoogdravende taal: *De Waarheid*. Geen gekke naam, want de gewone kranten staan vol leugens. Achteraf ging ik het na en zag ik dat er al in juli 1942 in *De Waarheid* over gaskamers wordt geschreven.

In Zwanenburg woont maar één Joods gezin: de Lakmakers, die een manufacturenwinkeltje hebben. Hun dochter Annie is een jaar jonger dan ik en heeft prachtige zwarte krullen waar ik jaloers op ben. Als er op een ongebruikelijk moment uitverkoop is, ga ik er met m'n moeder naartoe. We dwalen tussen de rollen met stoffen, breiwol, borduurgaren en knopen, en ik pas een donkerblauw trainingspak aan. Als er niemand anders meer in de winkel is, rekent moeder het trainingspak af bij de kassa en vraagt: "Waarom is er uitverkoop?"

"We hebben bevel gekregen dat we naar Amsterdam

moeten verhuizen,” hoor ik mevrouw Lakmaker tussen glanzende rollen zijde en vingerhoedjes zeggen.

Plotseling buigt moeder over de toonbank: “Mens, doe dat toch níét,” fluistert ze indringend. “Ga onderduiken. Ik weet wel een adres.”

“Ach nee,” zegt mevrouw Lakmaker, “dank u wel, maar dat hoeft niet. Het zal wel meevallen, we hoeven alleen maar te verhuizen.”

Maar we horen nooit meer iets van ze. Vrezen al het ergste.

Later heb ik navraag gedaan en was het toch nog een enorme schok: ze zijn in Sobibór vergast, zelfs dat meisje – Annie – met haar krullen.

In vaders tas zie ik zo nu en dan zo’n gestencild illegaal krantje zitten. Maar na de zomer van 1943 vind ik er opeens wel een stuk of tien en ontdek ik dat hij ze ook zelf rondbrengt. Al de hele oorlog hoop ik dat ik iets kan doen; ik grijp mijn kans, smeeke vader of ik mee mag: “Hinkelend of touwtjespringend kan ik op de uitkijk staan.” Opeens is het een voordeel om zo klein te zijn: veertien ben ik, maar met een grote strik in m’n haar lijk ik hooguit tien. “Met een kind erbij,” zeur ik als ik zie dat vader niet toehapt, “is het véél minder verdacht.” En hij zwicht.

Ik mag mee! Ik ga iets doen! Eindelijk.

Eindelijk... en ik sla alles in me op: bij het eerste huis moet het krantje achterom worden afgegeven, bij het volgende juist door de bus worden bezorgd. Ik let niet op namen of adressen, maar onthoud haarscherp: het zoveel-

ste huis daar om de hoek, het huis met die groene deur, met die grote tuin. De een wil het persoonlijk aannemen, bij de ander zie ik vader twee keer aanbellen en meteen doorlopen. Ondertussen hinkel ik, ik spring, met bonzend hart; dit is ontzettend spannend.

Eens in de twee weken komt er een nieuw krantje uit en ga ik met vader mee, en als ik de route kan dromen vraag ik of ik het alléén mag doen. “Zodra je vijftien bent,” belooft hij. Tegen die tijd is de oorlog wel voorbij, zal hij wel denken.

Maar mijn vijftiende verjaardag valt precies op D-day: de invasie in Normandië is mijn cadeau! Samen met een zoveelstehands zeilkano die ik die zomer ga opknappen. En ik heb, als vijftienjarige, ook nog een persoonsbewijs gekregen met een pasfoto en een heuse vingerafdruk.

Een heleboel dingen gaan gewoon door, en dat trouwens de hele bezetting al. Ik zit bij de gymnastiekvereniging Sport Staalt Spieren en die zomer van '44 hebben we nog een grote uitvoering in de “bietenbak” van de suikerfabriek in Halfweg. In het najaar slaan ze daar de suikerbieten op, maar van de suiker die ze daarvan maken zien we die winter niet veel meer; alleen van wat rauwe bieten kunnen we nog min of meer eetbare gerechten maken. En voor één zak aardappelen wordt mijn zeilkano ingeruild.

Na D-day komen de krantjes van soms niet meer dan één pagina vaker uit. De geallieerden rukken aan twee kanten op, er is meer nieuws. Om beurten brengen vader en ik ze op inmiddels achttien adressen rond.

Maar na Dolle Dinsdag – wanneer het een chaos is met vluchtende NSB'ers en mensen die de vlag al uithangen – wordt de spertijd vervroegd tot 's avonds acht uur; al op een van de eerste dagen daarna worden de krantjes om kwart voor acht gebracht en zegt vader: “Ik doe het niet meer.” Die nacht of de nacht ervoor stond zijn jongste zuster, die ver weg woont en die we in geen tijden hebben gezien, opeens met haar NSB-man en vijf kinderen voor de deur. Wat mijn vader tegen ze gezegd heeft heb ik niet gehoord, maar hij heeft ze de deur gewezen. Dat moet nog door zijn hoofd spoken als hij een kwartier voor spertijd boven de nieuwe krantjes zegt dat het te gevaarlijk wordt. “Als ze me pakken, zit ma alleen met zes kinderen.”

“Dan ga ik er wel mee door,” zeg ik.

Een kind loopt minder risico dan een volwassene, en blijkbaar hebben ze vertrouwen in me; mijn ouders vinden het goed.

“Als je maar voorzichtig bent.” Vader geeft me een gulden, die ik in de zak van mijn jas doe waaronder ik de krantjes verberg.

Mocht ik gepakt worden, dan moet ik maar zeggen dat ik die gulden van een meneer heb gekregen om die krantjes zomaar ergens in brievenbussen te stoppen.

Voortaan bezorg ik ze in m'n eentje. Onderweg verzin ik een signalement van die meneer. Als ze me pakken moet ik geloofwaardig zijn en niet gaan stamelen.

Maar ik ben voorzichtig. Wanneer ik bij een van de adressen iemand zie aankomen, loop ik door en ga ik er later wel naartoe.

Ik werf er nog klanten bij ook. De grote broer van een vriendinnetje, nadat ik op zijn kamer een kaart van Europa heb zien hangen met vlaggetjes in het westen en het oosten, en de oude ouders van onze hulp in de huishouding; als ik het persoonlijk kom afgeven, stoppen ze me een boterham toe of zelfs een hap warm eten. Bij een jongen die bij ons om de hoek woont en die mij wel leuk vindt doe ik het stiekem door de bus; zijn ouders mogen niet weten van wie het komt, zijn oudere broer is vrijwillig in Duitsland gaan werken.

Later werd me verteld dat vader gewaarschuwd zou zijn door een NSB'er bij wiens zoon ik ooit in de klas zat: "Vonk, ik weet wat je dochter doet. Ik zal haar niet verraden, maar een ander kan het wel doen." Keer op keer drukt vader me op het hart voorzichtig te zijn, maar dit vertelde hij me niet; ik kan me niet voorstellen dat het gebeurd is. Misschien was ik er anders ook wel mee gestopt.

Maar ik ga door.

Op een avond doe ik halverwege mijn ronde, in de Denenlaan, een krantje in een bus en hoor ik opeens van die Duitse laarzen met ijzeren noppen aankomen. Het is na achten, ik mag niet eens buiten zijn en ik heb nog zeker tien krantjes onder m'n jas. Het geluid komt dichterbij. Ik sta in een lange voortuin, in het licht van de sterren zie ik alleen een ligusterheg; ik duik eronder, zonder te ritselen, zonder te ademen. Ik ben onzichtbaar, hoop ik, in mijn donkerblauwe trainingsbroek – van Lakmaker – en mijn donkerblauwe jas die ik in een reflex een eindje over mijn hoofd heb getrokken. M'n witte gezicht dat toch nog kan

oplichten duw ik in die kriebelende, koude heg, die me beschermt. In elkaar gedoken blijf ik liggen tot ze voorbijkomen: vlakbij, langs het tuinhekje, hun met ijzer beslagen laarzen voor me op ooghoogte. Dan kijk ik op; in het schemerige licht zie ik twee soldaten wegmarcheren met geweren in de aanslag.

Minutenlang blijf ik nog in doodsangst liggen, trillend kom ik overeind. En maak mijn wijk af – achteraf begrijp ik zelf niet eens waarom. Maar thuisgekomen zak ik huilend, van alle spanning, in elkaar.

Bij het kacheltje in de huiskamer, de enige plek waar we nog een klein beetje stoken, heb ik me uitgetkleed, en ik ren naar boven, naar mijn ijskoude bed – soms ligt er zelfs ijs op de dekens. In mijn slaapkamer kan ik nauwelijks tussen de bedden door lopen; we zijn inmiddels al een poos met z'n veertienen. Een oom en tante zijn – vanwege de Atlantikwall, de Duitse verdedigingslinie – uit hun huis gezet en slapen op onze divan, hun kinderen liggen nu bij ons op de kamer.

Het is passen en meten. De elektriciteit is ook al uitgevallen. Ik kan niet meer met de elektrische tram naar de hbs in Haarlem. Op m'n kinderfiets ben ik er nog één keer naartoe gegaan, samen met een vriendinnetje dat op de ulozit, maar toen moesten we onderweg plat in het gras naast het fietspad gaan liggen omdat er plotseling een vliegtuig op een goederentrein schoot; sindsdien durven we niet meer.

Er is niet veel meer te stoken, de kolen raken op. Met

oud en nieuw begonnen de mannen in onze straat in een opwelling, gek geworden door de kou, alle grote populieren om te zagen; in een mum van tijd was alles kaal, een akelig, vreemd gezicht. En de populier die wij kregen en in stukken hakten begint ook al op te raken.

Ik heb de zenuwen, krijg netelroos. Als de dokter zegt dat ik er even helemaal uit moet, ga ik bij een tante in Amsterdam logeren. Die is zo zuinig dat ze midden in de Hongerwinter nog échte thee heeft. Ze zet 'm slap, uit soberheid, maar ik geniet er in zalige kleine teugjes van. En luister naar Radio Oranje op een vreemd, zelfgebouwd apparaat met lampen en een vierkant net erop dat mijn oom elke avond tevoorschijn tovert en weer achter de boeken in de kast verstoppt.

Als ik terugkom uit Amsterdam heeft vader een noodkachelkje op de kop getikt, dat nu op onze kachel staat: een grote blikken bus met een gat voorin waar we voortdurend kleine takjes of andere stukjes hout in stoppen om het brandend te houden. Uren achter elkaar moet een van mijn broertjes of ik dat doen. Maar het is prettig om in de warmte te zitten, dicht bij dat kleine vuurtje.

Altijd staat er een pan water op, zodat moeder kan wassen. Op een dag in februari zet ze de pan met kokend water even op de asbestplaat die voor de kachel op het vloerkleed staat om er een nieuwe pan op te kunnen zetten. In die paar seconden komt m'n jongste broertje Paul aanwaggelen; met zijn ene armpje valt hij in het kokende water. Moeder vist hem eruit, zie ik van heel dichtbij, in paniek stroopt ze het wollen mouwtje op en daarmee óók het hele

vel van zijn armpje eraf. Dat rauwe vlees... verschrikkelijk! Met de huilende dreumes, die nét kon lopen, holt ze naar de dokter verderop in onze straat. Een geneesmiddel is er niet. Paultje blijft maar koorts houden.

We beginnen honger te krijgen; mijn oom en tante vertrekken omdat er niet genoeg eten meer is.

En dan, op een vrijdag, krijgen we het bericht dat er twee Duitse soldaten zijn doodgeschoten door een knokploeg. Bang voor represailles pakt vader zijn pyjama in en fietst naar een van zijn zussen in Amsterdam. Op zaterdag gebeurt er niets, ook op zondag blijft het rustig; nadat hij heeft gebeld met de kolenboer, de enige in de buurt met telefoon, komt hij terug.

De volgende ochtend, maandag 19 februari, worden we wakker van lawaai. In mijn nachtpon sta ik bij het raam en ik zie een Duitser met een geweer voorbijkomen. “Anzihen!” brult hij. “Raus!”

“Trek al je kleren over elkaar heen aan!” beveelt moeder ons. Ze is bang dat de Duitsers de dijk zullen opblazen. Mijn krantjes zijn pas bezorgd toen ik al naar bed was en liggen nog in de woonkamer; moeder verstoppt ze onder haar kleren. Iets te eten is er niet in huis, behalve de grote koek van gemalen tulpenbollen die de hele zondag op het noodkachelkje heeft gestaan. Iets anders heeft vader niet meer bij de boeren kunnen lospeuteren. Moeder geeft ons allemaal een stukje van die kleffe, bittere tulpenkoek, waarvan ik ondanks de honger over m'n nek ga. In een stuk papier pakt ze de rest in, om onderweg – wie weet waar-naartoe – nog iets te eten te hebben. En voorzichtig wik-

kelt ze Paultje, die veertig graden koorts heeft van het inmiddels ontstoken armpje, in een wollen deken. Felrood gloeien zijn kleine wangen op, bijna wit steken zijn blonde krulletjes ertegen af.

Net als we de achterdeur uit willen gaan staat daar een Wehrmachtsoldaat, een oudere Oostenrijker. In het Duits vraagt moeder wat er gaat gebeuren. Ze heeft zes kinderen, hoor ik haar zeggen, en de jongste is doodziek. De Oostenrijker heeft zelf ook kinderen; ze hoeft zich geen zorgen te maken.

Maar het hele dorp wordt in de richting van de dijk geleid. Op de Kluft, de omhooglopende weg naar de dijk toe, moeten alle mannen en oudere jongens aan de ene kant gaan staan en wij, vrouwen en kinderen, aan de andere. Moeder drukt me de ingepakte tulpenkoek in handen: "Geef gauw aan je vader!" Die staat al in de mannenrij. Op eens weet ik zeker dat ik hem nooit meer terug zal zien; ik geef hem het pakje, ga op m'n tenen staan en geef hem een zoen op zijn wang. Dan komt er een Duitse soldaat naar ons toe en hol ik terug.

Mijn zusje Erna vindt die zoen maar gek. Zelfs voor het slapengaan geef ik m'n ouders altijd met tegenzin een voorzichtig kusje. Maar zij heeft *De Waarheid* niet gelezen. Dit ziet er niet best uit: wat zijn ze met die mannen, met mijn vader, van plan? En moeder heeft mijn verboden krantjes nog onder haar kleren zitten.

Aan de kant waar wij staan zit een slagerswinkel. Na een poosje mogen een paar oude vrouwen en mijn moeder met Paultje naar binnen om even te gaan zitten. Mijn broer-

tjes, zusje en ik glippen mee naar de woning boven de winkel. Moeder zet Paultje bij mij op schoot, gaat naar de wc en blijft wel erg lang weg; ze verscheurt al die krantjes en spoelt de snippers door.

Het dorp is omsingeld. Ze doorzoeken alle huizen. Ze vinden mannen en jongens die zich op zolders of in kelders verstopt hebben toen de razzia begon, of die zich als meisje hebben verkleed.

Op zeker moment kijk ik uit het raam en zie ik vlak onder me een stuk of tien jongens, sommige in een jurk, met hun handen omhoog tegen de etalage staan, en daarvoor twee Duitse soldaten. “O, ze schieten ze dood!” begin ik te gillen, helemaal over m’n toeren. “Ze schieten ze dood...!” Een paar oudere vrouwen proberen me te kalmeren. Ik krijg een natte lap op m’n voorhoofd, en iets te drinken.

Tegen twaalf uur is de woning van de slager aan de beurt; alle huizen zijn inmiddels ontruimd. Met honderden vrouwen en kinderen staan we in de ijzige kou op de weg naar de dijk. De jongens die voor de etalage stonden en de mannen, onder wie vader, zijn verdwenen.

Hoewel ik drie laagjes kleren over elkaar heen heb aangetrokken, sta ik net als alle anderen te rillen. Een van de vrouwen stelt voor dat ik in mijn beste Duits ga vragen hoelang het nog gaat duren; ik zit, of zat, tenslotte op de hbs. Ik stap op een soldaat af, een jongen die niet ouder is dan een jaar of zeventien. Er wordt ergens op gewacht, maar waarop weet hij niet, en hij is ook moe, zegt hij.

Om een uur of vier gaan de eerste vrouwen met kinde-

ren maar naar huis; we horen geen bevelen, en langzamerhand zet alles zich in beweging het dorp in.

Thuis zien we alleen een paar modderige laarsafdrukken in de keuken, gang en woonkamer. Waarschijnlijk vond de oudere Oostenrijker na een korte blik dat alles hier in orde was. Van burenen horen we dat het hele huis overhoop is gehaald, mensen die bij boeren werken en nog een zak graan of meel in huis hebben vertellen dat daar met een bajonet doorheen is gestoken; alles zit onder. Of kostbaarheden zijn verdwenen. Bij ons is niets weggehaald, vaders fiets staat nog gewoon in de schuur.

Maar vader zelf is weg. Burenen die medelijden hebben met moeder, die er nu met zes kinderen alleen voor staat, brengen suikerbieten, een stuk brood en een soort jam, óók al gemaakt van suikerbieten.

De mannen, horen we, zijn gescheiden in groepen van onder en boven de vijftig. De oudere mannen zijn naar de andere kant van het dorp gevoerd en hebben daar moeten toekijken hoe tien gevangenen uit de Amsterdamse Weteringschans werden gefusilleerd – een woord dat ik ken uit de krantjes. Zo'n driehonderd jongere mannen, onder wie vader, zijn lopend weggevoerd richting Amsterdam en van daaruit vermoedelijk naar Duitsland. We hebben geen idee.

Ik blijf krantjes rondbrengen. Jan, die ze bij ons aflevert, staat ervan te kijken dat ik het al maanden alleen doe. Hij geeft me er zelfs nog een adres bij waar ik er acht tegelijk in de bus moet doen; de zoon des huizes verspreidt ze verder.

Bij oude SDAP-kennissen van vader vliegt op een avond kort daarop de deur open net als ik een krantje door de bus wil doen. De vrouw die achter de deur op me heeft staan wachten wil niet meer dat ik het kom brengen: “Het wordt te gevaarlijk.”

“Dat is toch mijn risico?” zeg ik fluisterend.

“Maar als ze je pakken, zou je ons kunnen verraden.”

Woedend loop ik weg. Ze is het niet waard; waar doe ik het nog voor? Niet voor haar.

We hebben honger, vooral Erna is ondervoed. We horen niets van vader. En dan krijgen we ook nog jeuk. Shampoo is allang niet meer te krijgen, met ons hoofd liggen we op een opgevouwen krant op tafel; de luizen lopen zichtbaar rond, met een kam moet moeder ons elke dag onder handen nemen. Het regent luizen op de krant.

Moeder, die de zieke Paultje in die hongertijd de borst blijft geven, ziet er ouder uit dan ze ooit zal worden. Haar donkerblonde haar dat ze in een rol draagt begint grijs te worden en ze vermagert.

De dag voor Pasen hoor ik opeens een van de buurkinderen roepen: “Je vader komt eraan!” Ik ren mee naar de Wilgenlaan en daar strompelen, omringd door dorpsgenoten, twee onherkenbare mannen. Als vieze vodden hangen hun kleren om hun lijf.

“Gusta...!” roept de ene. Dat moet vader zijn, zonder bril. Het is dat hij me roept, anders zou ik het niet hebben geloofd: zijn haar is lang, hij heeft een dikke rossige baard. Uit zijn schoenen, waar niet veel van over is, steken bloe-

derige voeten. “Kom maar niet te dichtbij,” zegt hij, en hij stinkt ook vreselijk, “ik zit ónder de luizen.”

Het laatste stuk zijn hij en die andere man meegereden met een boer met paard-en-wagen. Het is nog maar een paar honderd meter naar ons huis, maar ik vind het wonderbaarlijk dat hij dat laatste eindje nog kan lopen.

Moeder giet een pan kokend water van de noodkachel in een zinken tobbe; de man met de rode baard baadt zich in de schuur, wast het vuil van zich af met surrogaatzeep, scheert zich daar zelfs. Met ver uitgestrekte handen houdt moeder zijn kleren – vodden – voor zich uit, brengt ze naar een hoekje in de tuin en steekt ze in brand.

In schone kleren, als herboren – al is-ie broodmager –, komt mijn vader uit de schuur tevoorschijn: hij is het écht. We kunnen ons geluk niet op. En na een paar weken in bed is hij weer toonbaar.

In Duitsland moesten ze loopgraven aanleggen; vader is er met die ene man vandoor gegaan, als ik zijn verhaal goed begrijp.

Maar met Paultje gaat het steeds slechter. Zijn wangen blijven rood, de koorts zakt niet. Zijn armpje ettert, stinkt; er zijn nog steeds geen medicijnen. Als we niet snel worden bevrijd, moet hij het amputeren, zegt de dokter.

Er hangt iets in de lucht; de berichten worden beter. Met een rode strik in mijn haar, een witte blouse met korte mouwen en een blauw rokje aan doe ik mijn ronde. Omdat het geen weer meer is om een jas te dragen, stop ik de krantjes in mijn schooltas.

Bij het laatste daglicht zit ik in de vensterbank een boek te lezen. Opeens zie ik Jan, die de krantjes altijd brengt, rennend aankomen; niks voor hem, hij is nogal mollig. Ik ga meteen naar de deur: “Wat is er aan de hand?”

Hij moet kleurpotloden hebben die niet meer te krijgen zijn; ik heb ze nog van de hbs. Hij wil gekleurde bulletins gaan maken en opplakken. “Morgen,” zegt hij buiten adem, “zijn we vrij...”

Ik moet nog even voorzichtig blijven, waarschuwt hij, de Duitsers bij ons in het dorp weten het waarschijnlijk nog niet.

In één ruk ren ik mijn hele wijk af. Overal waar ik de mensen ken en altijd achterom ga, vertel ik het: “Morgen zijn we vrij! Maar hang nog géén vlag uit...”

Als ik die 4de mei tegen negen uur 's avonds thuiskom, ben ik uitgeput en is er iets zwaars van me afgevallen. Ik bereik mijn bed, heb de deken vast en doe mijn ogen dicht; in precies dezelfde houding word ik wakker, voor mijn gevoel een paar minuten later. Het is licht. Hoe kan dat nou? De zon schijnt fel, als voor het eerst; meer dan twaalf uur moet ik zonder dromen, zonder te bewegen hebben geslapen. Door het enorme gevoel van opluchting. Van bevrijding!

Alle spanningen zijn weggeleden. Het is alsof ik voor het eerst weer kan ademhalen.

Van de zoon van de kruidenier krijg ik papier van verpakkingen en daar maken we feesthoedjes van. Het volgende moment zit ik achter op een fiets. In Haarlem halen we de eerste gedrukte krantjes op, een enorm pak. Als we

terugkomen worden ze uit onze handen gerukt. Overal zie ik mensen staan wachten op de Canadezen die door Halfweg zullen trekken. Met een stel jongeren rennen we de bevrijders tegemoet; een tank stopt om ons aan boord te hijsen, we krijgen een reep chocola. Wuivend rijden we het dorp binnen, worden onthaald.

Iedereen feest. Een blonde jongen van achttien die ondergedoken heeft gezeten vind ik wel héél knap, maar als hij me een tongzoen geeft, denk ik: gadverdamme! “Dat moet je maar niet meer doen,” zeg ik, “daar ben ik nog te jong voor.”

Tien dagen later menstrueer ik voor het eerst. Door de zenuwen is dat waarschijnlijk weggebleven. In de lengte groei ik niet veel meer, maar ik barst uit mijn kleren die me al die jaren hebben gepast en nog vóór mijn zestiende verjaardag moet ik mijn eerste beha gaan kopen, meteen al cup B.

Mensen die niks met het verzet te maken hadden scheren vrouwen kaal en rijden ze rond met paard-en-wagen: een griezelig gezicht.

De vrouw bij wie ik al een tijdje acht krantjes door de bus deed snauwt me als ik openlijk langskom toe: “Zo, was jij dat? Nou, ik heb ze meteen in de kachel gestopt. Mijn zoon heeft ze niet in handen gekregen, veel te gevaarlijk!”

Paultje krijgt penicilline van de Canadezen en knapt op.

En als er in een zaaltje een bijeenkomst is voor mensen die iets in het verzet hebben gedaan, neemt vader me daar mee naartoe. Jan is er ook. Ik zie alleen maar volwassenen, bijna alleen mannen en een paar vrouwen. Van wie er een

vraagt: “Wat moet dat kind hier?”

Vader zegt: “Dat kind?”

En dan zegt Jan: “Dat heeft méér gedaan dan de meeste volwassenen.” Een beetje overdreven, maar ik ben er toch wel trots op. En ik mag blijven.

Ik kreeg en heb nóg last van nachtmerries. Vannacht werd ik weer badend in het zweet wakker, door de huidige toestand in de wereld. En ik kan niet meer bij m’n moeder in bed kruipen, zoals ik in de oorlog af en toe deed. Ik heb m’n leven te danken aan een ligusterheg. Toch heb ik nergens spijt van, ik vond het iets vanzelfsprekends en had nog veel meer willen doen. Maar ja’, Gusta staat lachend op, de kat springt weer op de rollator voor een ritje, ‘ik had als kind moeilijk bij het gewapend verzet kunnen gaan.’

Gusta Olivier-Vonk is de jongste vrouw die het Verzetsherdenkingskruis kreeg. Ze werkte na de oorlog als journaliste voor De Waarheid. Haar latere man bleek, zonder dat ze het wist, aan de stencilmachine te hebben gedraaid van het pamfletje dat opriep tot de Februaristaking; het pamfletje dat haar inspireerde.

Kort voor de oorlog, eind april '40, op een boerderij waar ik met een vriendinnetje speel

Met m'n broertje Henk in november '44 bij een trouwerij. Ik draag de jas – ik had er maar één – waaronder ik ook mijn krantjes verstopte

Dit ben ik in juni 1944, foto voor op mijn persoonsbewijs

Nonja Blanda

Frits Siegel (1937)

‘In de vijftig was ik toen ik met vrouw en kinderen m’n ouders bezocht. “Opa, vertel nou eens over de oorlog in Indië,” zei m’n dochter spontaan, “daar hoor ik nooit iets over.” Het gezellige, luchtige gesprek aan de salontafel viel stil. Mijn vader dacht na, twijfelde, en toen kwam het er – voor het eerst in al die jaren – uit. M’n kinderen wisten niet wat ze hóorden. En ik kreeg kippenvel. Kon zelf geen woord uitbrengen, maar alles kwam weer terug. En daarna was ik helemaal kapot: ik sliep niet meer, functioneerde niet langer als hoofd automatisering van een groot bedrijf, kreeg huilbuien op de computerzaal. Werd afgekeurd. Het elastiek dat alles vanaf m’n kindertijd bij elkaar had gehouden, was geknapt.

Ik had een Indische vader en een Hollandse moeder, een blánke moeder.

Op Europees verlof had vader, een prille weduwnaar en hoge PTT-beambte, haar blik weten te vangen in de Nederlandse Hervormde Kerk in Den Haag. Mijn moeder was meteen in de ban van deze donkere man. Na een kopje kof-

fie, nog een kopje koffie en een haastige verloving trouwde hij met haar en nam haar – als in een droom – mee op de MS Dempo naar het verre Nederlands-Indië; onderweg werd ik verwekt, en bij aankomst in Buitenzorg had moeder – opvallend zorgeloos en klein van stuk – meteen drie zoons: Jim, Jack en John, uit vaders eerste huwelijk.

Een rijkeluisleventje leidden we in een groot huis met twee garages: m'n vader een auto, moeder een auto, een prachtige tuin, talloze kamers, volop bediendes. Als vader er zin in had reden we in één lange, nachtelijke ruk met open dak naar Malang, helemaal aan de andere kant van Java; onderweg naar grootmoeder van vaderskant stuitten we één keer op twee tijgers die op de weg lagen – verder hield weinig mijn vader tegen. Elke dag reed hij zestig kilometer van Buitenzorg naar het grote kantoor in Batavia waar hij – voor het Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie – de telegraafdienst leidde.

In de meidagen van '40 zag ik mijn moeder tot mijn verbazing zorgelijk kijken en een traan wegvegen. De Duitsers waren Nederland binnengevallen, het was oorlog. Moeder verloor het contact met haar familie in Den Haag; maar ons leven, mijn leventje, ging gewoon door.

Tot ik op een dag – in '42 – vreemd opkeek toen ik mijn vader zag: hij droeg een KNIL-uniform. Was opgeroepen om mee te vechten tegen de Japanners die in aantocht waren.

Het begon met lawaai op straat... Tanks en vrachtwagens met Japanse soldaten rijden langs ons huis. “Binnenblijven,” zegt moeder. “Nu is het hier ook oorlog.” Mijn

broers mogen niet meer naar school, ik mag niet gaan rolschaatsen.

Waar zou vader zijn? Is er iets ergs gebeurd, is hij gevangengenomen?

Opeens duikt hij tot onze verrassing op: hij is – net op tijd – gevlucht, heeft een vrachtwagen gestolen met een paar collega's die ook niet in krijgsgevangenschap wilden. Dolblij dat hij weer thuis is vliegen we hem op de veranda om de nek.

Japanse soldaten pikken onze auto's in. Vader krijgt een speciale kaart en gaat nu met de trein naar het kantoor in Batavia, hij moet zijn werk voor de telegraafdienst weer oppakken, maar wil – in zijn hart – niet voor “de Jap” werken. En als een bevriende buurman vertelt dat hij tussen de cassaveplanten in de achtertuin een zender heeft verstopt met een bereik tot Australië, komt mijn vader in actie, in verzet.

In de trein naar het kantoor in Batavia ontmoet hij een man, ook een Indische Nederlander. Na een paar keer samen gereisd te hebben vraagt hij aan die man, die in de haven werkt: “Zou je mij niet kunnen doorgeven welke schepen Tanjung Priok in en uit gaan?” Die informatie bezorgt hij bij Van der Burg, de bevriende buurman; die seint het door, in morse, dat gaat een poosje goed.

Totdat er verraad komt. De Kempeitai, de Japanse militaire politie, staat bij Van der Burg voor de deur; de zender is kort tevoren naar ons huis overgebracht omdat ze al een vermoeden hebben dat de Japanners zijn getipt. Van der Burg wordt met een samoeraizwaard onthoofd.

Wij zitten in doodsangst.

Midden in de nacht – vergeet ik nooit, want ik heb het méébeleefd – hoor ik gestommel en dan wordt er op de deuren gebonkt. De Kempeitai stormt binnen, ze grijpen mijn vader, die in bed ligt. Moeder staat te gillen; wij, kinderen, kijken huilend toe. Ze pakken hem beet bij zijn armen, voeren hem af, en dan beginnen ze te zoeken naar die zender. Die in de goedang, onze schuur, staat – moeder heeft er een deken overheen gelegd. Het hele huis en alle bijgebouwen gaan ze af, ze schoppen tegen meubels aan, maar als ze in de schuur komen en met lantaarns in de duisternis rondschijsen, zien ze de radiozender over het hoofd; mijn oudste broer Jim is meegelopen en staat erbovenop. Een ingeving. Ze vertrekken weer.

Moeder en mijn broers dragen de zender naar de achtertuin, gooien er benzine overheen, en nadat de houten kast is uitgebrand, gooien ze de overgebleven losse onderdelen in de beerput van het toilet van de bediendes.

De volgende dag komt de Kempeitai terug. “Wij hebben geen zender,” zegt moeder. Nu klimmen ze zelfs op het dak, lichten pannen op – en vinden niets.

Mijn vader ondergaat in de gevangenis alle soorten martelingen om hem maar te laten bekennen. Ze leggen hem op een tafel, gieten slootwater in zijn mond en slaan op zijn buik, ze bewerken hem met elektriciteit; hij zwijgt. Hij is erg gelovig. Dat geeft hem geestelijke kracht.

Ze hangen hem zelfs op aan zijn duimen, zijn tenen raken de grond maar amper; dan slaan ze hem met bamboe, vervolgens met ijzeren staven. “Heer,” bidt hij, “ver-

geef hen, want ze weten niet wat ze doen.” Net als Christus aan het kruis. Nadat hij die woorden heeft gesproken voelt hij niets meer, en ze slaan totdat hij bewusteloos is. Zo wordt hij weer naar zijn cel afgevoerd – begrepen wij decennia later pas, na die vraag van mijn dochter.

Als er een overvalwagen voor komt rijden, nemen de Japanners ook Jim mee: een van die momenten die ik me altijd zou blijven herinneren, ook al stopte ik het – bijeengehouden met stevig elastiek – ergens diep vanbinnen weg. Ze plaatsten Jim van vijftien in de cel naast die van vader, slaan hem, zodat vader zijn zoon hoort huilen en schreeuwen. Maar nog steeds bekent vader niet, hij is verantwoordelijk voor een vrouw en nóg vier kinderen en blijft zwijgen.

Onder de wonden zit mijn vader als hij op een dag weer thuis wordt afgeleverd, zijn gebit is kapotgeslagen. Moeder verzorgt hem en ook Jim, die er al bijna net zo verschrikkelijk uitziet.

Tegen de tijd dat vader op begint te knappen, komt de Politieke Inlichtingen Dienst, die nu onder de Kempeitai valt, hem halen. “Beken nou maar,” zegt een Indonesische politieofficier die de Hollanders haat en het laat blijken ook, “we wéten dat jij die zender hebt.” Op elk ontkenkend antwoord volgt een vuistslag. Uiteindelijk, na maanden, geeft vader toe: “Maar die zender is er niet meer.”

Mijn vader verdwijnt; hij zal de komende jaren in verschillende gevangenissen doorbrengen. In het begin kan moeder nog eten brengen, maar er worden al razzia’s gehouden. Als blanke, Hollandse vrouw is moeder dood-

benauwd om in een Japans vrouwenkamp te belanden. Ze vraagt mijn broers om uit te kijken naar een leeg huisje, ergens in de bergen rondom Buitenzorg, en ze duikt zelfs met een voorgewende blindedarmontsteking onder in een ziekenhuis.

Onze baboe, het kindermisje, is er als enige van ons personeel nog niet vandoor gegaan en past op ons. Als het na een paar dagen weer veilig lijkt, komt moeder terug. Ze verkoopt meubels om aan eten te komen; het geld raakt op. Zodra er Japanners in de buurt zijn, geeft de baboe haar een seintje, en via de achtertuin vlucht moeder dan naar een andere straat.

“Mevrouw,” waarschuwt de baboe op een dag, “morgen is er een razzia van de Japanners.” Moeder is niet langer veilig. “Zorg jij dat er vannacht een dokar voor de deur staat,” zegt ze tegen de baboe en begint meteen te pakken.

Midden in de nacht, in het donker, haalt ze ons uit bed; nog slaperig zie ik mijn broers koffers en kisten met kleding op een paard-en-wagen zetten. Spannend, al gauw ben ik klaarwakker.

Mijn jongere zusje Dora en ik mogen op de bok van de dokar bij de koetsier zitten; Jim, Jack, John en mijn moeder lopen naast de kar mee, de donkere straat uit en omhoog, de bergen in. Ik begrijp maar half wat er gaat gebeuren. Bij een hooggelegen splitsing gaan we zonder licht, met alleen de bleke maan boven ons, een doodlopend weggetje in, aan het eind staat het lege paviljoentje dat mijn broers intussen vonden. Naast het pikzwarte niets: het bos met – nu nog verborgen – kampongs.

Hier zal mijn moeder zonder inkomen meer dan twee-enhalf jaar overleven,' zegt Frits Siegel met trots en ontroering in zijn stem. 'Met vijf en later met vier kinderen, want Jim wordt ook nog opgepakt en in de gevangenis gezet. Altijd honger. Want er is geen eten, er is geen geld.

Naast het huisje verbouwt moeder groente, en ze weet aan kippen te komen. Ik val niet op, ik ben niet blank maar bruin en speel met de jongetjes die verderop in de kampong – het dorp – wonen: ik ga mee karbouwen hoeden, we klimmen op de rug van die runderen, en omdat ik altijd honger heb vangen we sprinkhanen die we roosteren boven brandend gras.

Mijn moeder schminkt haar gezicht met bruin schoensmeer, doet een hoofddoek over haar donkerblonde haar en gaat de kampong in; ze moet wel. Ze helpt oude mensen die ziek zijn, daar is ze goed in, en zo krijgt ze soms wat te eten mee. Al gaat ze altijd braaf geschminkt, alle bewoners weten dat zij *nonja blanda* is, de blanke moeder. Maar ze zeggen niks, weet ik als kind – en daar twijfel ik ook niet aan –, tegen de Japanners, die je hier zelden ziet.

Naast ons huisje verbouwt ze ook ketella. Een dankbare plant, die stop je in de grond en die komt gauw weer op. Een soort cassave is het. Daar bakt ze met een wafelijzer boven een houtvuurtje koekjes van waarmee ze – verkleed en wel, om niet op te vallen tussen de Indonesiërs – naar de kampong gaat; haar lengte heeft ze mee. Ze vindt wel iemand die ze voor haar op de markt wil verkopen, en zo hebben wij weer iets om te eten. Eén of twee keer per dag, nooit eten we drie keer op een dag. En nooit is de

honger helemaal weg. Tweeënhalf jaar lang.

Altijd mag ik mee met moeder. Ik speel met de jongetjes en zie haar op een veranda van zo'n kamponghuisje met een oud Indonesisch omaatje praten. Iedereen weet dat nonja blanda goed kan vertellen, en soms kom ik er dan ook bij staan, of ik ga er met een vriendje op de grond bij zitten spelen als moeder een spannend verhaal afsteekt met handen en voeten, half in het Indonesisch, half in het Nederlands – want goed Indonesisch heeft ze nooit kunnen spreken.' Frits Siegel schudt, opeens vol ongeloof, het hoofd. 'Wat dat betreft is ze brutaal! Toch overwint ze daardoor alles; en nergens lijkt ze veiliger en kan ze zorgelozer haar gang gaan dan in de kampong, in het bos, net buiten Buitenzorg. Ze kan niet altijd in ons huisje blijven en heeft zelf ook behoefte aan contact.

Wij, kinderen, mogen niet ver weggaan. Maar zelf vet moeder af en toe haar gezicht extra zorgvuldig in, stopt elke losse donkerblonde haar onder haar sjaal en gaat dan de berg af: downtown Buitenzorg in. Vanachter het tuinhekje zie ik haar over de stenen van een soort wegversper-ring springen en naar beneden lopen, waar ik niet mag komen – dat beeld vergeet ik nooit. Ze is niet bang, maar niemand mag haar zien. Het is wél oorlog – besef ik zelfs als kind, achter het hekje – en de Japanners zijn altijd actief in Buitenzorg.

Wat ze daar precies gaat doen weet ik niet. Ze heeft goede contacten met een Indonesische inspecteur van politie, die natuurlijk ook wel doorheeft dat zij een blanke vrouw is, dat wij buitenkampers zijn; die man is, zonder

het kenbaar te maken aan de Japanners, pro-Nederlands. En wat voor contact ze met hem heeft – vriendschappelijk of méér – zal ik niet achterhalen. Wat ze daar deed om buiten het kamp te blijven – nooit zal ik het durven vragen. Of ze haar charmes heeft moeten inzetten? Wie weet.

Moeder is altijd luchtig, doet alles af met een grap. Zoals het geloof mijn vader redt, overleeft zij op zorgeloosheid. Op iets waar ik nooit doorheen zal dringen.

De atoombommen vallen. Japan capituleert. Mijn vader en mijn broer kunnen het amper geloven; ze mogen de gevangenis verlaten na al die tijd. De laatste maanden heeft vader kunnen overleven omdat mijn broer – die nog werd opgepakt – door een speling van het lot in dezelfde gevangenis terecht kwam als waar hij zat: een geraamte, na alle ontberingen. Jim herkende hem maar nauwelijks.

Vader heeft moeten overleven – en dat is hem alléén gelukt omdat hij voor de oorlog al een sportman was, in goede conditie – hij heeft moeten leven op alles wat beweegt: ratten, kakkerlakken, zelfs de hond van een van de bewakers hebben ze opgegeten.

Ondersteund door mijn broer Jim komt vader liftend – met een fietstaxi – en strompelend, ondervoed en met oedeem naar het huisje in de bergen. Een skelet met een stok, zónder kan hij niet lopen. Is dit mijn vader? Onder de sneeden, schrammen en littekens?

Op het toch al niet zo volle provisiekastje komt een slot. Vader en mijn broer mogen niet te veel eten. Hoe hongerig ze ook zijn.

En dan breekt de Bersiaperiode aan. Jonge Indonesiërs uit kampongs in de wijde omgeving – pemoeda's – lopen gewapend met puntige bamboesperen en lange messen en met rood-witte vlaggen door de straten: “Merdeka! Merdeka!” Ze eisen een onafhankelijk Indonesië en willen – aangemoedigd door de Japanners – af van al wat Nederlands is. Talloze Nederlanders en Indische Nederlanders zullen worden vermoord. In het paviljoentje in de bergen houden we onze adem in.

Tot er een truck verschijnt met van die jonge, radicale nationalist met kapmessen en speren; ze komen ons halen. Moeder protesteert. Maar ze pakken vader al beet, hij strompelt naar de laadbak; wij moeten volgen. Dora en ik huilen van angst. Met nog veel meer mannen, vrouwen en kinderen worden we in trucks naar beneden, naar Bogor – Buitenzorg – afgevoerd. Schreeuwend jagen ze ons een fabriekshal in die al overvol is, bij de deuren staan pemoeda's met een geweer.

Als gezin – net weer samen – moeten we maar afwachten wat er met ons gaat gebeuren. We gaan op de grond zitten bij de muur, waar vader tegenaan kan leunen. Het wordt later en later, we zitten opeengepakt tussen honderden mensen en een wc is er niet; in een hoek wordt gepoept en geplast. Als het donker wordt gaan we op de grond liggen, proberen in de stank en het lawaai van al die jammerende mensen wat te slapen.

's Morgens vroeg, als ik net ben weggedommeld, worden we wakker gemaakt: “Alle vrouwen en jonge kinderen mogen de hal uit!” Met moeder en Dora ga ik terug naar

het huisje in de bergen. Mijn vader en broers moeten blijven, en het gerucht gaat dat ze vermoord zullen worden.

Ik speel buiten met een buurjongen als ik het geschreeuw hoor: “Merdeka! Merdeka!” Daar komen ze weer aanlopen. Het keeshondje van de burens stormt overmoedig keffend naar het hek; een van de pemoeda’s pakt het beestje bij de spitse bek en slaat het met zijn kapmes dood.

Ik ren op mijn hardst naar ons huis, naar het kamertje waar moeder en mijn zusje zich verschuilen. De deur doen we op slot. Moeder heeft flitspuiten gevuld met gemalen sambalpepers; dat is haar wapen. “Als ik spuit,” heeft ze me verteld, “kun je blind worden.”

“Merdeka, merdeka!” horen we weer schreeuwen, we zijn alert op elk geluid, ineengedoken zitten we onder het raam. We kunnen geen kant meer op.

En dan wordt er vlakbij, door een spleet van het raam, geroepen: “Nonja! Nonja...”

Voorzichtig komen we overeind.

“U hoeft niet bang te zijn.” Voor het raam staan bewoners van de kampong waar moeder oude mensen heeft geholpen en verhalen heeft verteld. “We hebben die jongemannen weggejaagd. ‘Ho!’ hebben we gezegd. ‘Bij dát huisje, bij díé mevrouw, mogen jullie niet komen.’”

Dankzij haar contacten, haar sociale werk, wordt nonja blanda ontzien.

Terug naar vader en mijn broers,’ haast Frits Siegel zich met spanning in zijn stem te zeggen. ‘De avond dat alle jongens en mannen afgevoerd en vermoord zouden wor-

den, patrouilleert er een eenheid Brits-Indische soldaten – Gurkha’s – door de stad; op Java zijn nog geen Engelse of Nederlandse troepen. Pemoeda’s beschieten die Gurkha’s zodra ze bij de hal komen. Maar die Gurkha’s – de beste soldaten ter wereld: Nepalezen – maken daar korte metten mee. In de verwachting een wapenopslagplaats aan te treffen, openen ze de deuren van die hal en zien dan al die opgesloten jongens en mannen. Zo worden ook vader en mijn broers bevrijd.

Onvoorstelbaar blij is moeder als ze die avond in de donkere voortuin – als in een schimmenspel – hun silhouetten ziet opdoemen. “We zijn weer helemaal compleet,” zegt ze. “Maar lang kan dit niet goed gaan...”

Diezelfde nacht nog lopen we naar een woonwijk met prikkeldraad eromheen: een beschermingskamp waar Brits-Indische – en later Nederlandse – soldaten ons bewaken.

Tot we in 1946 – “Eindelijk, éíndelijk...” zoals moeder verzucht – de boot naar Nederland nemen. Ze snakt naar haar familie. Enthousiast en nieuwsgierig naar “Holland” gaan we aan boord. Al hebben we niets meer, al installeren we ons – op bedden van driehoog – in het ruim van het passagiersschip, volgepakt met Indische repatrianten. Vlak voor vertrek wordt er omgeroepen: “De familie Siegel moet debarkeren.” Van boord moeten we, er is aangifte tegen ons gedaan: we zouden met de Japanners hebben geheuld. Een valse aangifte, zo zal blijken, maar die boot missen we. Het geeft mijn ouders een klap na.

Dan nemen we alsnog een boot: op de Indrapoera, onvoorstelbaar groot, gaan Dora en ik op avontuur, we springen op oude bedden, zijn wekenlang omringd door open zee. Bij het Suezkanaal zien we zanderige oevers, en in Ataka, in een tent midden in de woestijn, krijgen we warme jassen en stevige schoenen. Dat is nodig ook, veel repatrianten lopen in lompen.

Op het strand van Scheveningen, waar we in een pension belanden, zie ik voor het eerst sneeuw. Een sensatie. Maar al gauw moet vader op last van de Nederlandse regering terug. Hij moet meewerken aan het herstellen van de telefoon- en telegraafverbindingen en wij reizen hem – weer op de Indrapoera – na.

Tot vader – net als ik later – instort. Door alle ontberingen. Onder begeleiding van militairen moet hij de “lijnen” en kantoren langs, regelmatig is er tegenstand van Indonesische nationalisten, over en weer worden schoten gewisseld; soms is hij een ware schietschijf. In de ruïne van een kantoor vindt hij een menselijk dijbeen, in een put een onthoofd lichaam. Visioenen van de martelingen die hij doorstond doen hem soms badend in het zweet wakker worden en hij wordt afgekeurd.

1949. We vestigen ons voorgoed in Nederland. Waar we pas een woning krijgen nadat vader dreigt met het hele gezin te gaan kamperen op het Binnenhof. Een klein, kaal huis in het verre Heerenveen. We zitten op kisten in de woonkamer, slapen in het begin op de grond.

Vader heeft heel wat protestbrieven geschreven over de slechte opvangregelingen voor de teruggekeerde Indië-

gangers. Maar op school haal ik alles in, ik sla – tussen jongere kinderen – klassen over. En heb het vooral op de atletiekbaan naar mijn zin.

Over Indië praten we niet. Maar op de baan kan ik me uiten: op de 100 en 200 meter, vérspringend. En daar vind ik mijn vrouw, mijn Friese hoogspringster. Jenny.

Nadat ik – na een mooie carrière, pas net in de vijftig – afgekeurd was, liep ik door het winkelcentrum. “Ben je alwéér vrij?” Ik schaamde me en loog dat ik met de VUT was. Maar toen iemand een reisbureautje naar Indonesië begon, hielp ik; zo werd ik reisleider. En zo zette ik mijn angsten in iets positiefs om.

Toen ik voor het eerst – mét Jenny – terugkwam op Java en de geuren op straat rook – een kruidnagelsigaret: een krekje; een stinkende, overheerlijke doerianvrucht –, voelde ik me weer compleet.

Mijn hart is op twee plaatsen tegelijk.

*Mijn hart is op twee plaatsen tegelijk,
vooral ook in de stilte van de nacht.
Mijn hart is in het Nederlandse koninkrijk
en in de grote Gordel van Smaragd.**

* Uit ‘Op twee plaatsen tegelijk’ van Willem Wilmink.

ERROR: ioerror
OFFENDING COMMAND: image

STACK:

-mark-
-savelevel-
-mark-
-savelevel-